

Didžioji g. 5
LT-01128, Vilnius
www.hrmi.lt

APKLAUSŲ KAMBARYJE: ĮTARIAMŲJŲ PROCESINĖS TEISĖS LIETUVOJE

Tyrimo ataskaita

2018

APKLAUSŲ KAMBARYJE: ĮTARIAMŲJŲ PROCESINĖS TEISĖS LIETUVOJE

Tyrimo ataskaita

2018

Apie Žmogaus teisių stebėjimo institutą

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) yra nepriklausoma, nevyriausybinė, pelno nesiekianti organizacija, kurioje dirba žmogaus teisių specialistai – teisininkai, socialinių ir politikos mokslų ekspertai. Mūsų misija – prisidėti prie atviros ir demokratinės visuomenės kūrimo, kurioje užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės.

ŽTSI vykdo žmogaus teisių situacijos Lietuvoje stebėseną, dalyvauja teisėkūros procese, atlieka tyrimus, užsiima advokacija ir rengia pasiūlymus teisės aktams, teikia alternatyvias ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, imasi bylų teismuose strateginiais žmogaus teisių klausimais bei vykdo mokymus apie žmogaus teises.

Pagrindinės ŽTSI darbo sritys yra baudžiamoji teisė, nukentėjusiųjų nuo nusikaltimo teisės, visų diskriminacijos formų draudimas, privatumo ir duomenų apsauga bei žodžio laisvė.

hrmi.lt

Redaktorė: dr. Erika Leonaitė

Tyrėjai: Erika Leonaitė, Karolis Liutkevičius

Apklausas stebėjo: Erika Leonaitė, Karolis Liutkevičius, Natalija Bitiukova, Kristina Normantaitė, Mėta Aduvavičiūtė

Nuoširdžiai dėkojame Policijos departamentui, Generalinei prokuratūrai, teritorinėms policijos ir prokuratūros įstaigoms už atvirumą ir bendradarbiavimą atliekant šį tyrimą.

Dėkojame policijos pareigūnams ir advokatams, kurie skyrė laiko sudalyvauti tyrime ir pašalinti savo įžvalgomis. Už pagalbą sisteminant duomenis tariame ačiū ŽTSI praktiką atlikusiems Vytautui Žarskui, Mažvydui Karaliui ir Emilijai Valentinaitei.

ISBN 978-609-95968-7-7

© Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018

Šio leidinio parengimą finansiškai parėmė Europos Sąjunga pagal Teisingumo programą. Visa atsakomybė už leidinio turinį tenka Žmogaus teisių stebėjimo institutui. Leidinio turinys negali būti vertinamas kaip pateikiantis Europos Komisijos nuomonę.

Apklausa Nr. 13, apklausiamas 19-20 m. amžiaus lenkų tautybės vyras, įtariamasis neteisėtu disponavimu nar-kotinėmis medžiagomis. Apklausos pradžia 20 val., pabaiga 20 val. 26 min.

Tyrėja: Priedą davė, skaitėt? Viskas aišku?

Įtariamasis: Taip.

Tyrėja: Gynėjas jums nepriklauso. Todėl jei norėsite, kad dalyvautų advokatas, reikės susimokėti.

Įtariamasis: Aš noriu pasikalbėti su tėvais. Kai mane sulai-kinėjo, sakė, kad vėliau leis, bet neleido.

Tyrėja atkalbinėja nuo skambučio, aiškina, kad gynėją bus galima pasikviesti ir vėliau. „Blogai skaitėt teises“. Įtariama-sis nusileidžia.

Pildoma asmens duomenų pažyma.

Protokolo dėl teisės į gynėją išaiškinimo kopija įtariamajam neįteikiama.

Tyrėja abejoja, ar kviesti vertėją. Įtariamasis tvirtina, kad moka kalbą, tačiau priduria „na truputį rusiškai dar“.

Tyrėja: Oi, blogai, reikės kviesti vertėją...

Įtariamasis teigia, kad susišnekės ir be vertėjo.

Apklausa atliekama be vertėjo.

Tyrėja informuoja, kad įtariamasis turi teisę neduoti parodymų.

Įtariamasis parodymus duoti sutinka. Kaltę pripažįsta visiškai, labai gailisi.

TURINYS

Įvadas	5
1. Tyrimo metodologija	6
2. Teisė į vertimą žodžiu ir raštu	10
2.1 Teisės į vertimą pradiniam ikiteisminio tyrimo etape reguliavimas	10
2.2 Vertimo poreikio nustatymas	11
2.3 Teisės į vertimą asmens sulaikymo ir apklausos metu užtikrinimas praktikoje	13
2.4 Vertimo baudžiamajame procese kokybė	16
2.5 Išvados	19
3. Įtariamojo teisė į informaciją	20
3.1. Įtariamojo informavimo apie procesines teises reguliavimas. Pranešimas apie teises	20
3.2 Informacijos apie procesines teises suteikimas praktikoje	23
3.3 Įtariamojo informavimas apie įtarimą	27
3.4 Išvados	29
4. Teisė į gynybą	30
4.1. Teisės turėti gynėją ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą reguliavimas	30
4.2 Teisės turėti gynėją ir teisės gauti teisinę pagalbą užtikrinimas praktikoje	32
4.2.1 Teisės turėti gynėją užtikrinimas nenustačius gynėjo būtiną dalyvavimo pagrindą	33
4.2.2 Teisės turėti gynėją užtikrinimas nustačius gynėjo būtiną dalyvavimo pagrindą	39
4.3 Įtariamojo teisė konfidencialiai pasitarti su gynėju prieš apklausą	42
4.4 Gynėjo galimybė veiksmingai dalyvauti įtariamojo apklausoje	44
4.5 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybė	45
4.6. Įtariamojo teisė neduoti parodymų ar tylėti	49
4.7. Teisė po sulaikymo informuoti ir susisiekti su trečiuoju asmeniu	50
4.8 Galimybės daryti įtariamojo apklausos įrašą vertinimas	53
4.9 Išvados	55
5. Tyrimo išvados ir rekomendacijos	56
5.1 Išvados	56
6.2. Rekomendacijos	59

IVADAS

Veiksmingas įtariamojo ar kaltinamojo procesinių teisių užtikrinimas yra būtinas teisingo ir sąžiningo baudžiamąjo proceso elementas. Todėl demokratinėse valstybėse, kuriose vadovaujamosi teisės viršenybės principu, įtariamųjų ir kaltinamųjų teisės turi būti ne tik įtvirtintos įstatymo lygiu, bet ir būti realiai užtikrintos teisėsaugos institucijų bei pareigūnų veikloje.

Europos Sąjungos mastu bendri būtiniausi įtariamųjų arba kaltinamųjų teisių apsaugos standartai šiuo metu yra įtvirtinti šešiose direktyvose. Teisės į vertimą, teisės į informaciją, teisės turėti gynėją ir teisės į nekaltumo prezumpciją standartus nustatančių direktyvų perkėlimo į valstybių nacionalinę teisę terminas jau pasibaigęs, o direktyvų dėl procesinių garantijų vaikams ir dėl teisės į teisinę pagalbą perkėlimas turi būti baigtas 2019 m. Tačiau, net ir priėmus Baudžiamąjo proceso kodekso ar kitų teisės aktų pakeitimus, ES įtariamųjų procesinių teisių standartai ne visais atvejais tampa natūralia teisinės ir profesinės kultūros dalimi.

Pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo pažvelgti, kaip įtariamųjų procesinės teisės užtikrinamos kasdienėje praktikoje, pačiame pirminiame baudžiamąjo proceso etape ir identifikuoti pagrindines praktines problemas. Kitaip tariant, siekta pažvelgti, kas vyksta už patalpos, kurioje vykdoma pirmoji įtariamojo apklausa, durų. Kadangi laikinai sulaikyti įtariamieji yra itin priklausomi nuo pareigūnų suteikiamos informacijos ir sudaromų galimybių pasinaudoti turimomis teisėmis, tyrimui pasirinktos būtent laikinai sulaikytų asmenų apklausos. Surinkti duomenys leido suformuluoti rekomendacijas, nukreiptas į veiksmingesnį ES standartų įtariamųjų teisių srityje įgyvendinimą.

Šis tyrimas, kurio pagrindą sudaro policijos tyrėjų vykdomų apklausų stebėjimas, yra pirmasis tokio pobūdžio tyrimas Lietuvoje. Jis buvo įmanomas tik Policijos departamento, Generalinės prokuratūros, teritorinių policijos įstaigų ir prokuratūrų bendradarbiavimo dėka. Jau vien tai, kad Žmogaus teisių stebėjimo instituto darbuotojams buvo leista stebėti tyrėjų darbą, fiksuoti gerąsias praktikas ir pasitaikančius trūkumus, liudija šių institucijų atvirumą ir pasirengimą tobulėti.

Lietuvoje vykdytas tyrimas yra platesnio tyrimo, vykdyto dar aštuoniose ES valstybėse (Austrijoje, Bulgarijoje, Ispanijoje, Italijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Vengrijoje ir Slovėnijoje) dalis. Tyrime dalyvaujančių valstybių įvairovė leidžia nustatyti konkrečioms valstybėms ir visam regionui būdingas problemas, taip pat atskleisti gerosios praktikos pavyzdžius, kurie galėtų būti perkelti į kitas jurisdikcijas ir sudaro prielaidas formuluoti praktines įtariamojo procesinių teisių įgyvendinimo gaires visos ES mastu.

1. TYRIMO METODOLOGIJA

Tyrimo vadovautasi įtariamųjų procesinių teisių standartais, įtvirtintais šiose ES direktyvose:

- direktyvoje dėl teisės į vertimą baudžiamajame procese,¹
- direktyvoje dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese,²
- direktyvoje dėl teisės turėti advokatą,³
- direktyvoje dėl nekaltumo prezumpcijos.⁴

Kadangi tyrimo rengimo metu Direktyvos dėl procesinių garantijų vaikams⁵ ir Direktyvos dėl nemokamos teisinės pagalbos⁶ perkėlimo terminas dar nebuvo pasibaigęs, šiose direktyvose įtvirtintų standartų įgyvendinimas plačiau nebuvo nagrinėjamas.

Sulaikytų įtariamųjų pagrindinių procesinių teisių įgyvendinimas Lietuvoje tirtas trimis etapais:

1. Teisinio reguliavimo analizė. Šiame etape įtariamųjų procesinių teisių aspektu analizuotas Lietuvos teisės aktuose įtvirtintas reguliavimas, aktuali teismų praktika ir teisės mokslo doktrina. Siekta nustatyti, ar Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas atitinka ES direktyvose formuluojamus įtariamųjų procesinių teisių užtikrinimo standartus.

2. Laikinais sulaikytų įtariamųjų apklausų stebėjimas. Stebėjimą atliko Žmogaus teisių stebėjimo instituto darbuotojai (toliau – stebėtojai) 2017 m. su Policijos departamentu sudarytos bendradarbiavimo sutarties pagrindu. Stebėjimas vykdytas 2017 m. kovo-rugpjūčio mėn. trijuose Vilniaus

1 Direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L0064&from=EN>.

2 Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, 2012 m. gegužės 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013>

3 Direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, 2013 m. spalio 22 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0048>

4 Direktyva 2016/343/ES dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, 2016 m. kovo 9 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343>

5 Direktyva 2016/800/ES dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, 2016 m. gegužės 11 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>

6 Direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms, 2016 m. spalio 26 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L1919>

apskritis vyriausiojo policijos komisariato padaliniuose. Iš viso surinkti 54 apklausų duomenys, 52 atvejais stebėtojai dalyvavo pirmojoje sulaikyto asmens apklausoje, 2 atvejais stebėta pakartotinė įtariamojo (nesulaikyto) apklausa. Stebėtojai apklausose dalyvavo tik tais atvejais, kai tam neprieštaravo įtariamasis ar jo gynėjas. 46 atvejais stebėtojams buvo leista dalyvauti visoje apklausoje, 6 atvejais – įžanginėje apklausos dalyje, t. y. iki užduodant klausimus apie įvykį. Duomenys apie įtariamųjų svarbiausių procesinių teisių užtikrinimą buvo renkami pildant standartizuotą klausimyną.

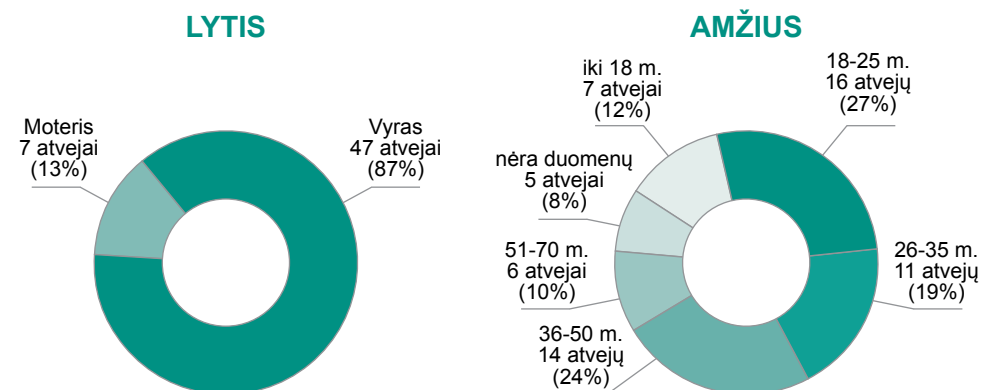
Svarbu pabrėžti, kad stebėtų apklausų skaičius buvo ribotas, stebėtos daugiausiai nesunkiais nusikaltimais įtariamų asmenų apklausos, todėl stebėjimo duomenys neturi būti laikomi tiksliai atspindinčiais įtariamųjų apklausų vykdymo praktiką Lietuvos mastu. Be to, policijos įstaigų vadovams buvo iš anksto žinomos stebėtojų atvykimo datos, kas galėjo turėti įtakos apklausos vykdymo eigai. Nepaisant paminėtų aplinkybių, surinkti duomenys leido nustatyti konkrečias laikinai sulaikytų įtariamųjų procesinių teisių įgyvendinimo problemas ir pasiūlyti jų sprendimo būdus.

Duomenys rinkti ir apdoroti laikantis griežtų anonimiškumo reikalavimų.

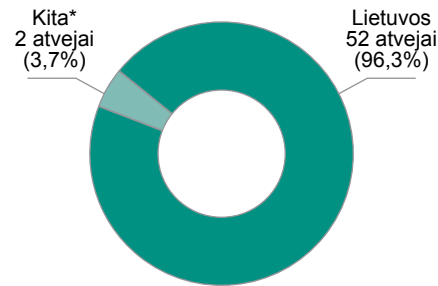
3. Pusiau struktūruoti interviu su advokatais ir policijos tyrėjais. Siekiant papildyti stebėjimų metu surinktą medžiagą, atlikti 5 interviu su baudžiamosios teisės srityje praktikuojančiais advokatais ir 5 interviu su policijos tyrėjais. Advokatų prašyta pasidalinti savo patirtimi bei su kokiomis teisinėmis ar praktinėmis problemomis yra tekę susidurti įgyvendinant savo klientų procesines teises. Taip pat, siekiant išsiaiškinti praktinius konkrečių procesinių veiksmų atlikimo ir fiksavimo aspektus, bendrauta su į klausimus sutikusiais atsakyti tyrėjais iš trijų miestų.

Statistiniai duomenys apie įtariamuosius stebėtose apklausose

Toliau pateikiami duomenys apie įtariamuosius, kurių apklausose dalyvavo tyrimą vykdę stebėtojai.

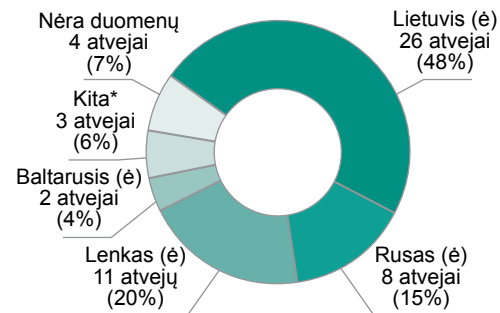

PILIETYBĖ

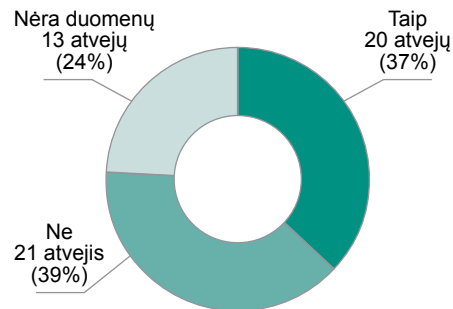
*Baltarusijos (1 atvejis), Latvijos (1 atvejis).

TAUTYBĖ

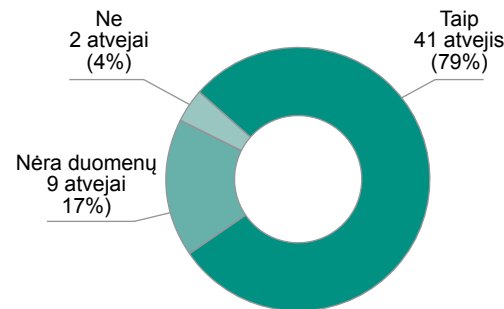

*Azeras (1 atvejis), latvis (1 atvejis), ukrainietis (1 atvejis).

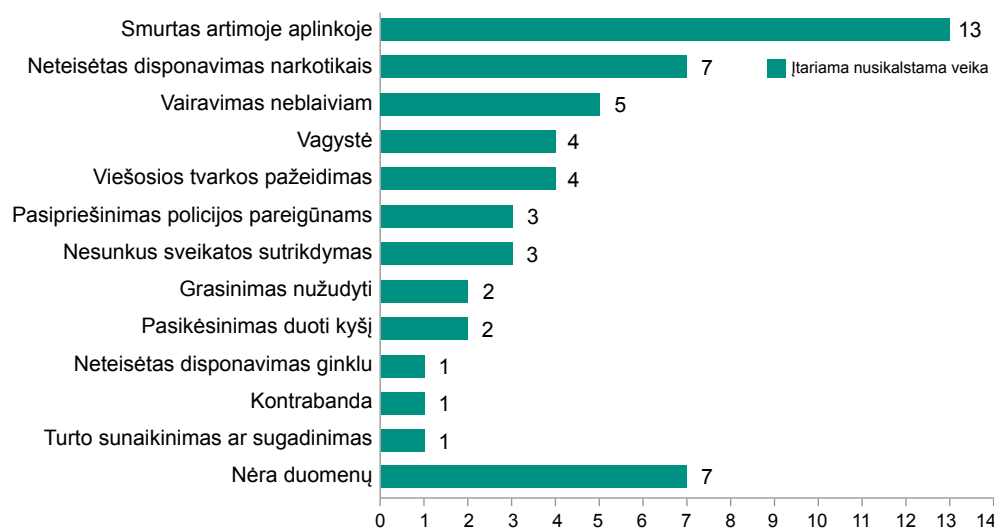
AR ANKŠČIAU TEISTA(S) ?

AR PALEISTA(S) PO APKLAUSOS

ĮTARIAMA NUSIKALSTAMA VEIKA

Dažniausiai įtariamasis po apklausos buvo paleistas arba buvo nurodyta, kad bus paleistas tą pačią dieną. Dar dviem atvejais asmuo nebuvo paleistas dėl to, kad išreiškė norą pasinaudoti teise į gynėją. Šiais atvejais asmuo supažindintas su įtariamu, o apklausa atidėta sekanciai dienai, paaiškinus įtariamajam, kad po apklausos bus paleistas.

9 atvejais asmenims, sulaikytiems įtariant smurtu artimoje aplinkoje, buvo nurodyta, kad paleidimo klausimą spręs prokuroras tą pačią arba sekancią dieną.

Tik vienu stebėtu atveju tyrėja nurodė, kad kreipsis į prokurorą, siūlydama kreiptis į teismą dėl įtariamojo suėmimo. Dar vienu atveju asmuo paliktas sulaikytas iki 48 val. termino pabaigos paaiškėjus, kad yra paskelbta jo paieška kitoje valstybėje.

2. TEISĖ Į VERTIMĄ ŽODŽIU IR RAŠTU

2.1 Teisės į vertimą pradiname ikiteisminio tyrimo etape reguliavimas

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, kurie nekalba atitinkamo baudžiamojo proceso kalba arba jos nesupranta, būtų nedelsiant verčiama žodžiu baudžiamojo proceso metu ikiteisminio tyrimo ir teisminėse institucijose, įskaitant per policijos apklausą, visus teismo posėdžius ir visus būtinus tarpinius posėdžius (Direktyva dėl teisės į vertimą, 2 str. 1 d.).

Teisė į vertimo žodžiu paslaugas apima tinkamą pagalbą kalbos arba klausos sutrikimų turintiems asmenims (Direktyva dėl teisės į vertimą, 2 str. 3 d.).

Lietuvių kalbos nemokančio asmens teisė „dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją“ yra garantuojama Konstitucijos.⁷ Įtariamasis turi teisę daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus, kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią moka.⁸ Tokiais atvejais garantuojama teisė nemokamai naudotis vertimo paslaugomis.⁹

Pagal BPK vertėju laikomas ir gestų kalbą mokantis asmuo.¹⁰ Taigi klausos ar kalbos negalią turintiems asmenims taikytinos analogiškos nuostatos dėl vertimo, kaip ir lietuvių kalbos nemokantiems asmenims.

Teisės į vertimą žodžiu ar raštu pažeidimas konkrečioje situacijoje galėtų būti pripažintas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu ir lemti bylos grąžinimą tyrimui ar priimto teismo nuosprendžio panaikinimą, tačiau tyrimo metu tokių teismo sprendimų nebuvo rasta.

7 Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Aidas, 1992, 220; Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA>

8 BPK 8 str. 3 d.

9 BPK 105 str. 1 d.

10 BPK 43 str.

Perkeliant direktyvą dėl teisės į vertimą į Lietuvos teisę, 2017 m. BPK buvo įtvirtinti direktyvos reikalaujami standartai, įskaitant sulaikytų įtariamųjų teisių užtikrinimui svarbi tyrėjo, prokuroro ar teismo pareigą per įmanomai trumpiausią laiką nustatyti, ar baudžiamojo proceso dalyvis moka lietuvių kalbą ir ar tam, kad jis tinkamai pasinaudotų savo teisėmis, jam būtina naudotis vertėjo paslaugomis.¹¹

Taip pat į Lietuvos teisinę sistemą buvo įdiegta naujovė, kuri gali būti aktuali ir pradiname ikiteisminio tyrimo etape – pareiga užtikrinti gynėjo bendravimo su lietuvių kalbos nemokančiu įtariamuoju vertimą žodžiu, kai gynėjas negali tiesiogiai bendrauti su įtariamuoju jam suprantama kalba. Siekiant užtikrinti vertimo konfidencialumą, BPK įtvirtintas draudimas apklausti vertėją kaip liudytoją apie aplinkybes, kurias sužinojo versdamas tarp įtariamojo ir jo advokato.¹² Vis dėlto, kaip parodė interviu su advokatais ir tyrėjomis, praktikoje galimybė prašyti užtikrinti bendravimo su klientu vertimą nėra dažnai naudojama. Tyrėjos nurodė nežinančios nei vieno atvejo, kai būtų prireikę užtikrinti vertimą tarp įtariamojo ir jo gynėjo.¹³ Atitinkamai, advokatai taip pat teigė norintys išlaikyti bendravimo su klientu konfidencialumą ir vengiantys tarpininkų.¹⁴

Interviu su advokatu Nr. 3: „Turėjau vieną Irako pilietį, kuris Jungtinės Karalystės pilietybę turi, tai su juo kalbėjome angliškai, bet matėsi, kad tai jam yra svetima kalba ir sunkiai, bet susikalbėjome. Tada su baltarusių rusiškai, su estu irgi rusiškai, nors aš ne taip jau laisvai kalbu rusiškai, o jis irgi. Bet mes kažkaip sprendėme tą klausimą patys kol kas. Dar nebuvo taip, kad prašytume užtikrinti tarpinį mūsų bendravimą. Aš asmeniškai to stengiuosi išvengti. Jeigu aš galiu pats, tai man nereikia, kad kažkas dar žinotų, ką mes su klientu kalbame.“

2.2 Vertimo poreikio nustatymas

Valstybės narės užtikrina, kad egzistuotų procedūra ar mechanizmas, skirti nustatyti, ar įtariamieji ar kaltinamieji kalba baudžiamojo proceso kalba ir ją supranta, ir ar jiems reikalinga vertėjo žodžiu pagalba (Direktyva dėl teisės į vertimą, 2 str. 4 d.).

Vertinimą, ar įtariamasis moka lietuvių kalbą ir ar jam būtinas vertėjas, kad galėtų pasinaudoti savo teisėmis ar suprasti vykstantį baudžiamąjį procesą, atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas.¹⁵ BPK nustatyta, kad toks vertinimas turi būti atliktas „per įmanomai trumpiausią laiką“,

11 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 71-1 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2017 m. balandžio 27 d., Nr. XIII-324, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/fa8d49a0316911e78397ae072f58c508>

12 Ten pat.

13 Interviu su tyrėjomis Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

Interviu su advokatais Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

15 BPK 8 str. 2 d.

tačiau detalesnių kriterijų, pagal kuriuos turi būti priimtas sprendimas, nėra. Taigi, sprendimas, ar kviesti vertėją, ir jei taip – kurios kalbos, priklauso tyrimą vykdančio pareigūno diskrecijai.

Kita vertus, stebėtos apklausos ir interviu su tyrėjomis parodė, kad formalios vertimo poreikio nustatymo procedūros nebuvimas praktikoje nesukelia rimtesnių sunkumų užtikrinant teisę į vertimą lietuvių kalbos nemokantiems asmenims. Svarbu, kad kilusios abejonės dėl vertimo poreikio būtų sprendžiamos vertimo užtikrinimo naudai.

Stebėtos apklausos parodė, kad apie vertimo poreikį prieš apklausą susižinoma iš anksto, kad būtų galima iškviesti vertėją ir nereikėtų atidėti apklausos. Tyrėjų teigimu, kad jei iš asmens vardo, pavardės matyti, kad jis ne lietuvių tautybės, ir kyla abejonių dėl jo lietuvių kalbos žinių, paprastai stengiamasi pakviesti vertėją, net jei asmuo gali susikalbėti lietuviškai. Taip, be kita ko, siekiama apsisaugoti, kad vėliau teismas nenustatytų įtariamojo procesinių teisių pažeidimo.¹⁶

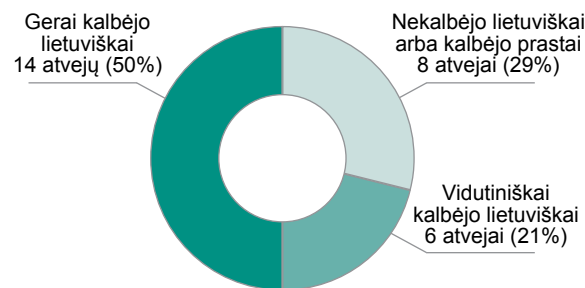
Interviu su tyrėja Nr. 3: „Žiūrime, ar sulaikymo metu dalyvavo vertėjas. Net jei šios informacijos nėra, nes, pavyzdžiui, sulaikymas vyko savaitgalį, jei matome, kad vardas, pavardė nelietuviški, žmogus senyvo amžiaus, prežiuojam, kad gali būti reikalingas vertėjas. Taip pat apie vertimo poreikį pasako areštines darbuotojas, sužinome iš nukentėjusiojo, pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje byloje, arba iš įtariamojo giminaičių. Klausiam, ar supranta, ar moka rašyti lietuvių kalba. Paprašom sulaikymo vietoje dirbančių policijos pareigūnų pabendrauti su žmogumi ir nustatyti, ar kalba lietuviškai.“

Interviu su tyrėja Nr. 5: „Paprasčiausiai paklausiam. Jei pasako, kad nemoka lietuvių kalbos, jam turi būti užtikrinta teisė į vertimą.“

Perdavus bylą teismui, vertėjo iškvietimo klausimą išsprendžia teisėjas nūstatyje perduoti bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje.¹⁷

Iš 54 įtariamųjų, kurių apklausose dalyvavo ŽTSI stebėtojai, 28 asmenys buvo ne lietuvių tautybės, tarp jų 2 užsieniečiai. Gerai lietuviškai kalbėjo 14, vidutiniškai (suprato klausimus ir galėjo į juos atsakyti, nors ir netaisyklinga lietuvių kalba ar dalį informacijos pateikdami rusiškai) – 6, prastai arba visai nekalbėjo lietuviškai 8 įtariamieji.

NE LIETUVIŲ TAUTYBĖS ASMENYS

¹⁶ Interviu su tyrėjomis Nr. 2, 3, 4, 5.

¹⁷ BPK 233 str. 4 d.

Visiems lietuviškai nekalbantiems arba prastai kalbantiems sulaikytiesiems buvo iškviestas vertėjas. Apklausiant asmenis, vidutiniškai kalbančius lietuviškai (t. y. kalbančius su ryškiu akcentu, bet galinčius suprasti ir pasakyti reikiamą nesudėtingą informaciją) vertėjas buvo iškviestas vienu atveju.¹⁸ Visais atvejais versta į rusų kalbą.

VERTĖJO DALYVAVIMAS APKLAUSOJE

Nustatant, ar įtariamajam reikalinga vertėjo pagalba, svarbi ir įtariamojo pozicija. Todėl įtariamieji turi būti tinkamai informuoti apie teisę į vertimą. Stebėtose apklausose apie teisę į vertimą įtariamieji buvo informuoti žodžiu apklausos pradžioje ir (arba) įteikiant pranešimą apie teises.

2.3 Teisės į vertimą asmens sulaikymo ir apklausos metu užtikrinimas praktikoje

Vertimo organizavimas. Vertimo paslaugas teikia konkrečiose policijos įstaigose dirbantys vertėjai, Vyriausiųjų policijos komisariatų vertėjai arba vertėjai, priklausantys vertimų biurams, su kuriais Vyriausieji policijos komisariatai yra sudarę vertimo paslaugų pirkimo sutartis. Vertimų biurams priklausantys vertėjai taip pat teikia paslaugas poilsio dienomis bei pasibaigus policijos įstaigų vertėjų darbo laikui. Vertimo išlaidos ikiteisminio tyrimo metu padengiamos iš ikiteisminio tyrimo įstaigų lėšų.¹⁹

Vertimas sulaikymo metu. Asmens laikino sulaikymo protokolo formoje yra grafa, kurioje nurodoma, ar dalyvauja vertėjas, ir vertimo kalba.²⁰ Keturios iš penkių tyrėjų nurodė, kad tais atvejais, kai sulaikomas užsienietis ar lietuviškai nekalbantis asmuo, visada stengiamasi užtikrinti vertėjo dalyvavimą

¹⁸ Vienu atveju gerai lietuviškai kalbančiam įtariamajam iškviesta vertėja, bet įtariamasis vertimo paslaugų atsisakė.

¹⁹ BPK 104 str. 1 d.

²⁰ Įtariamojo laikino sulaikymo protokolo forma, patvirtinta Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymu Nr. I-288.

arba su sulaikytuoju bendrauja rusų ar anglų kalbą mokantys pareigūnai.²¹ Vienos tyrėjos teigimu, vertėjo dalyvavimas užtikrinamas tik nuo pirmosios apklausos momento.²²

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Iškart praneša patruliai arba kiti pareigūnai, kas vyksta įvykyje. Pagal poreikį kalbos, kokia kalba sulaikytasis šneka, iškart pranešama nuo pat sulaikymo momento, kad mes organizuotume vertėją, kad laikas neužtruktu, arba patys, kas ten įvykio vietoje su tuo žmogum dirba, per budėtoją kviečiasi vertėją atvykti pas mus į komisariatą ar ten, kur žmogus bus pristatomas. Atvykus vertėjai, išaiškinamos teisės – pareigos žmogaus.“

Interviu su tyrėja Nr. 5: „Paprastai žmogus, aišku, pasirašydamas turėtų suprasti, kas ten parašyta ir taip toliau. Bet išversti dokumentai turi būti tie, kurie įtariamajam įteikiami. Aišku, teoriškai jis turėtų suprasti, kas parašyta ant sulaikymo [protokolo], bet negaliu praktiškai pasakyti, kaip tai daroma. Mes visgi paaiškinam, vardą, pavardę mato parašytą ir turbūt supranta, kas su juo yra. Bet kol parodymų neduoda, to vertėjo tuo metu greičiausiai ir nereikia.“

Viena iš tyrėjų taip pat nurodė, kad asmenį savaitgalį sulaikę pareigūnai kartais neužfiksuoja ir neperduoda jokios informacijos apie tai, ar asmuo kalba lietuviškai, turi negalią ar specialiųjų poreikių, todėl šios aplinkybės sužinomos tik atvykus vykdyti pirmąją apklausą.²³ Tai rodo, kad kartais trūksta bendradarbiavimo tarp sulaikančių pareigūnų ir apklausą vykdančių tyrėjų.

Vertimas apklausos metu. Interviu su tyrėjais ir advokatais atskleidė, kad komisariatuose, kurių veiklos teritorijoje gyvena daug tautinėms mažumoms priklausančių asmenų, gali būti susiduriama su praktiniais sunkumais užtikrinant vertėjo dalyvavimą procesiniuose veiksmuose.²⁴

Interviu su tyrėja Nr. 2: „Su vertėju pas mus visą laiką yra problemų, nes pas mus didelis komisariatas, sulaikytųjų būna mažiausiai trys keturi, o kartais ir aštuoni – dešimt, tarp jų kitataučių labai daug. Todėl tikrai sunku suderinti laiką su vertėju. Jei komisariato vertėja negali, kviečiam iš VPK [vyriausiojo policijos komisariato].“

Į klausimą, ar yra tekę susidurti su sunkumais užtikrinant Lietuvoje rečiau vartojamos kalbos vertimą, teigiamai atsakė trys tyrėjos. Jų teigimu, tokiais atvejais vertėjo ieškoma aukštojo mokslo įstaigose, pvz., bendradarbiaujama su Vilniaus universiteto Užsienio kalbų institutu, kreipiamasi į etnines bendruomenes ar ambasadas.²⁵

21 Interviu su tyrėjomis Nr. 1, 2, 3, 4.

22 Interviu su tyrėja Nr. 4.

23 Interviu su tyrėja Nr. 1.

24 Interviu su tyrėjomis Nr. 2, 3; interviu su advokatu Nr. 4.

25 Interviu su tyrėja Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3.

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Pavyzdžiui, kiniečių kalba. Kaip žinot, yra keli dialektai, kartais nerandam vertėjos. Kartais į ambasadą skambinamės pagalbos, ambasada siunčia savo vertėjus. Ispanų va teko praktikoje turėt, pasirodo pas juos irgi dialektai, tai va teko į Ispanijos ambasadą, bet mielai ambasados bendradarbiauja. Jeigu mes ir neturim, tai kartais pačios ambasados pasisiūlo mums padėti, ir savo piliečiams kartu. Būna tokių kalbų, ypač su tais arabais – visokių, kokių tik norit, arba afrikiečių. Nu kur mums tada dėtis? Tai per ambasadas tada jau kreipiamės. Nes žmogus įsivaizduokit sulaikytas ir jis negauna vertimo, o mes nei pirmyn, nei atgal.“

Visos kalbintos tyrėjos nurodė, kad praktikoje yra tekę užtikrinti ir gestų kalbos vertimą. Šiuo tikslu susisiekiama su vienu iš penkių Lietuvoje veikiančių gestų kalbos vertėjų centrų arba su įstaigos, teikiančios pagalbą žmonėms su negalia, darbuotojais. Kadangi iškviešti gestų kalbos vertėją galima tik darbo dienomis ir valandomis, pasiteiravus, kaip būtų sprendžiama situacija prireikus užtikrinti vertimą ne darbo metu, viena tyrėjų pasidalino pavyzdžiu iš savo praktikos, kad galima pareikšti įtarimą, suderinti su įtariamuoju pirmos apklausos laiką ir jį paleisti. Be to, kartais ir pats įtariamasis gali nurodyti vertimą galintį atlikti asmenį bei padėti su juo susisiekti.²⁶

Stebėtos apklausos atskleidė, kad kartais tyrėjai įtariamųjų apklausas vykdo įtariamajam suprantama (paprastai – rusų) kalba, net jeigu dalyvauja vertėjas. Tokios situacijos stebėtos keturiais atvejais iš aštuonių, kai įtariamasis nekalbėjo arba prastai kalbėjo lietuviškai.²⁷ Šiais atvejais vertėjas padėjo išversti atskirus žodžius, frazes, išvertė procesinių teisių sąrašą, įtarmo turinį ir apklausos protokolą. Apie paplitusią praktiką apklausas ir kitus procesinius veiksmus (pvz., akistatą) vykdyti ne lietuvių kalba, minimaliai dalyvaujant vertėjui, patvirtino ir kalbinti advokatai bei tyrėjos.²⁸ Tyrėjų teigimu, bendravimas per vertėją sukuria papildomą barjerą, todėl esant galimybei su įtariamuoju bendraujama tiesiogiai.²⁹

Interviu su tyrėja Nr. 2: „Pas mus yra viena tyrėja, gal 1996 m. gimimo, nežino rusų kalbos. Tai nežinau, kaip teks jai dirbti, jeigu neturi bendro kontakto su įtariamuoju, tiesiogiai nebendrauji, tai bus sunku apklausti.“

Advokatai taip pat nurodė, kad būna atvejų, kai procesiniai veiksmai vykdomi rusiškai ar lenkiškai, nedalyvaujant vertėjui, o vertėjas protokolą pasirašo vėliau.³⁰ Nors tokia praktika gali lemti praktinės problemos, susijusios su vertėjo dalyvavimo užtikrinimu, ji yra proceso pažeidimas ir neturėtų būti toleruojama.

26 Interviu su tyrėja Nr. 3.

27 Apklausos Nr. 9, 19, 23, 34.

28 Interviu su advokatu Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

29 Interviu su tyrėjomis Nr. 2 ir Nr. 3.

30 Interviu su advokatais Nr. 1, 2, 4.

Interviu su advokatu Nr. 1: „Klientė buvo atnešusi dokumentus ir ant vieno iš dokumentų, akivaizdu, kad rusas, nurodo, kad „aš lietuvių kalbos nesuprantu, todėl man reikalingas vertėjas“ ir vyksta jo apklausa. Bet vertėjo parašo nėra. Tai posėdžio metu iškilo klausimas, kad nėra tikslinga garsinti, nes vertėjo nėra. [...] Teisėjas tuomet sako: „Bet palaukit, pas mane tai yra parašas“. Byloje, jisai atsivertė tą tomą, ir aš nežinau, kada tas parašas atsirado. Bet faktas tas, kad kai buvo daroma kopija leidžiant susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga, vertėjo parašo nebuvo. Tai tikėtina, kad buvo apklaustas vienaip, o paskui parašus sudėliojo tiesiog vertėjas. Ir tokių situacijų, praktika rodo, kad jų yra.“

Tyrimą vykdę stebėtojai taip pat užfiksavo vieną atvejį, kai vidutiniškai lietuviškai kalbančio įtariamojo apklausa vykdyta rusų kalba be vertėjo:

Apklausa Nr. 5, apklausiamas 25 m. amžiaus vyras, įtariamasis smurtu artimoje aplinkoje:

Tyrėja paklausia įtariamojo, ar jis supranta lietuviškai, kokia kalba geriau susikalbėti – ar lietuvių, ar rusų, ir kokia tautybė. Įtariamasis atsako, kad yra lenkas, ir kad jam tas pats, ar lietuviškai, ar rusiškai. Tyrėja pasiūlo apklausą vesti rusų kalba, bet užprotokuluotus parodymus sako skaitysianti lietuviškai.

Nors konkrečiu stebėtu atveju įtariamasis suprato lietuvių kalbą, tokia praktika, kai apklausa vykdoma rusiškai, o įtariamasis supažindinamas tik su lietuviška apklausos protokolo versija, galėtų pažeisti įtariamojo teises, jei įtariamasis pasirašytų protokole nesuprasdamas jo turinio.

Apklausų stebėjimas ir interviu su advokatais bei tyrėjomis leidžia teigti, kad esminių praktinių problemų užtikrinant įtariamojo galimybę duoti parodymus ta kalba, kurią jis moka, neįvyksta. Stebėjimo metu nebuvo užfiksuota atvejų, kai įtariamasis būtų nesupratęs apklausos eigos ar būtų reikalaujama duoti parodymus lietuvių kalba. Kalbinti advokatai taip pat nenurodė atvejų, kai būtų atsisakyta pakviesti vertėją ar reikalauta pagrįsti vertimo žodžiu poreikį.

2.4 Vertimo baudžiamajame procese kokybė

Vertimo paslaugos turi būti pakankamai kokybiškos, kad būtų užtikrintas teisingas procesas (Direktyva dėl teisės į vertimą, 2 str. 8 d., 3 str. 9 d.).

Siekiant užtikrinti vertimo kokybę, Direktyvoje dėl teisės į vertimą valstybės skatinamos sukurti nepriklausomų, tinkamą kvalifikaciją įgijusių vertėjų raštu ir žodžiu registrų ar registrus, prieinamus gynėjams ir kompetentingoms valdžios institucijoms.³¹ Deja, Lietuvoje tokio registro nėra. Vertimo paslaugas teikia arba ikiteisminio tyrimo, prokuratūros ar teismo vertėjai, arba viešuosius pirkimus laimėjusių vertimo įstaigų vertėjai.

³¹ Direktyvos dėl teisės į vertimą 5 str. 2 d.

Vis dėlto, taikant tokią sistemą, praktikoje kartais susiduriama su sunkumais, ypač verčiant iš Lietuvoje rečiau vartojamų kalbų. Tai paliudijo ir visi kalbinti tyrėjai, ir advokatai. Kaip minėta aptariant vertimo organizavimą, tokiais atvejais vertėjų ieškoma per aukštąsias mokyklas, kalbos mokymo centrus, tautines bendruomenes, ambasadas.

Interviu su tyrėju Nr. 1: „Nu ką sprendžiam, tiesiog skambinėjames visur. Pradedam nuo ambasados, paskui vėl kiekvienas turi kažkokių pažįstamų, tada į kitas tarnybas skambinam, į pasienius – galimai turi. Ieškom. O jei-gu jau nerandam, tai ieškom tiesiog panašios kalbos. Bent jau, kad kažkiek žmogus suprastų. O ką daugiau daryti?“

Interviu su advokatu Nr. 3: „Susidūriau su atveju, kai tam pačiam estui apklausoje vertėjavo du vertėjai: vienas iš lietuvių į rusų, kitas iš rusų į estų. Čia sugedusio telefono chrestomatinis pavyzdys. Apklausos metu tai įvyko.“

Dar viena praktinė problema, lemianti nepakankamą vertimo paslaugų kokybę, yra tai, kad Lietuvoje nėra privalomos vertėjų sertifikavimo/akreditavimo ir kokybės priežiūros sistemos (išskyrus gestų kalbos vertėjus), periodinių vertėjų atestacijų ar pareigos kelti kvalifikaciją. Taip pat nėra specialių reikalavimų baudžiamajame procese dalyvaujantiems vertėjams. 2017 m. dalį vertėjų vienijanti Lietuvos vertėjų asociacija priėmė Profesinės etikos kodeksą, įtvirtinantį vertimo kokybės, konfidencialumo, nešališkumo ir kitus reikalavimus,³² tačiau šis Kodeksas taikomas tik asociacijos nariams, o kraštutinė priemonė už jo reikalavimų nesilaikymą – pašalinimas iš asociacijos.

Visi kalbinti advokatai ir dalis tyrėjų vertimo kokybę įvertino kaip nepakankamą. Ypatingai akcentuota, kad verčiama lėtai, visiškai pažodžiui, vertėjai nežino teisinių terminų.³³

Interviu su advokatu Nr. 1: „Jeigu rusų, lenkų kalba, didelių problemų gal ir nėra, bet jeigu anglų, vokiečių, tai priklauso nuo to, ar vertėjas moka versti sinchroniškai, ar jam reikia laiko, nes vėlgi – skirtingi reikalavimai yra. Ir, pavyzdžiui, dažnai apklausoje, bent jau kiek tenka dirbti su užsieniečiais, tai padedu vertėjui. [...] Praeitą savaitę turėjau apklausą, mano šiaip klientas vokiečių, bet mes su juo angliškai kalbam, nes aš „nicht verstehen“. Vyko apklausa ir dalyvavo vokiečių vertėja, bet ji iš karto prieš apklausą pasakė, kad ji teisinių terminų nežino, ji gali šnekamąją kalbą, paprastai apie tai kalbėti. Ir kai ji jam vertė pareiškimą apie įtarimą, tai ji vertė esmę, o teisinius aspektus jau angliškai sakiau aš. Ir tada liaudiškai jai aiškinau ir tada ji liaudiškai jam tą patį vertė. Vertėjas turi turėti ir teisinių žinių, žinoti tuos specifinius terminus.“

Visai kitokia padėtis gestų kalbos vertimo srityje. Lietuvių gestų kalbos vertėjams taikomos kvalifikacinės kategorijos ir joms įgyti reikalingi kvalifikaciniai

³² <http://www.lvasociacija.lt/apie-lva/etikos-kodeksas/>

³³ Interviu su tyrėjomis Nr. 1, 2, 3; interviu su advokatais Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

reikalavimai nustatyti Socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtintame Lietuvių gestų kalbos vertėjų atestacijos tvarkos apraše.³⁴ Jame nustatyta, kad lietuvių gestų kalbos vertėjai atestuojami kas 5 metus.³⁵ Lietuvių gestų kalbos vertimo paslaugas teikia 5 gestų kalbos vertėjų centrai, veikiantys Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio apskrityse. Šie centrai pavaldūs Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai. Lietuvių gestų kalbos vertėjams taikomos etikos normos išdėstytos Lietuvių gestų kalbos vertėjų Etikos kodekse.³⁶

Stebėtose apklausose, kuriose dalyvavo vertėjai, buvo verčiama į rusų kalbą. Vertimai buvo nesudėtingi, vertimo kokybė visais atvejais buvo gera. Tačiau pora kartų buvo užfiksuota situacija, kai vertimų biure dirbanti vertėja perėmė iš tyrėjos apklausos vykdymo iniciatyvą,³⁷ kas kelia abejonių vertėjos nešališkumu.

Apklausa Nr. 18, apklausiamas užsienietis, įtariamasis vagyste iš parduotuvės:

Tyrėja užduoda klausimus apie įvykio aplinkybes. Kalba kiek neužtikrintai, tad iniciatyvą perima vertėja ir užduoda klausimus įtariamajam savo iniciatyva. Tyrėjai belieka protokoluoti. Vertėja klausinėja įtariamojo apie pavogtas prekes, o tyrėjai diktuoja, ką rašyti: „tris vienetus raudonų ikru, tris juodų, du kitokie, pavadinimo nepamena“. Tyrėja ir pati pateikia įtariamajam klausimų, kuriuos vertėja išverčia.

Pagrindinė BPK įtvirtinta priemonė, kuri gali būti pasitelkiama reaguojant į netinkamą vertėjo pareigų atlikimą, yra nušalinimas. Vertėjui nušalinimas gali būti reiškiamas tiek dėl aplinkybių, keliančių abejones vertėjo nešališkumu, tiek dėl nekompetencijos.³⁸ Vertimo kokybės klausimai taip pat gali būti keliami ginčijant proceso metu priimtus sprendimus, įskaitant skundžiant teismo nuosprendį. Už melagingą ir žinomai neteisingą vertimą ikiteisminio tyrimo ar teismo proceso metu vertėjui gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė.³⁹

Vis dėlto, šios priemonės yra išimtinio pobūdžio ir nėra pakankamos siekiant spręsti nepakankamos vertėjų kvalifikacijos problemą.

2.5 Išvados

Pagrindiniai iš Direktyvos dėl teisės į vertimą kylantys reikalavimai Lietuvoje yra įtvirtinti įstatymo lygiu, tyrimo metu neužfiksuota esminių praktinių problemų užtikrinant įtariamojo galimybę duoti parodymus ta kalba, kurią jis moka. Nustatytos praktinės teisės į vertimą užtikrinimo problemos susiję ne su teisinio reguliavimo spragomis, o su aiškių procedūrų ir resursų stoka:

- Kvalifikuotų vertėjų, galinčių teikti aukštos kokybės vertimą baudžiamajame procese, stoka ir vertėjų registro nebuvimas lemia pasitaikančius sunkumus užtikrinant vertimo kokybę ar organizuojant vertimą į rečiau vartojamas kalbas.
- Kai kuriais atvejais apklausos vykdomos įtariamajam suprantama kalba nedalyvaujant vertėjui. Tokia praktika gali lemti įtariamojo teisių pažeidimą, jei apklausos pabaigoje įtariamasis bus supažindintas tik su lietuviška protokolo versija.

³⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2016 m. balandžio 26 d. įsakymas Nr. A1-209 „Dėl Lietuvių gestų kalbos vertėjų atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1ecfb0e00c5511e6a238c18f7a3f1736/IRBgZIZwcU>

³⁵ Lietuvių gestų kalbos vertėjų atestacijos tvarkos aprašo 24 punktas.

³⁶ <http://vertimaigestais.lt/v1/index.php/58-lietuviu-gestu-kalbos-verteju-etikos-kodeksas>

³⁷ Apklausos Nr. 18, Nr. 19.

³⁸ BPK 58 str.

³⁹ BK 235 str. 1 d.

3. ĮTARIAMOJO TEISĖ Į INFORMACIJĄ

3.1. Įtariamąjo informavimo apie procesines teises reguliavimas. Pranešimas apie teises.

BPK nustato svarbiausias garantijas, susijusias su informacijos apie turimas teises pateikimu baudžiamojo proceso dalyviams: informacija apie teises turi būti suteikiama ir ikiteisminio tyrimo metu, ir teisme. Pareiga išaiškinti įtariamajam jo procesines teises tenka ikiteisminio tyrimo pareigūnams (paprastai – policijos tyrėjams), prokurorams ir teisėjams.⁴⁰ Pirmą kartą ši informacija turi būti pateikiama ne vėliau kaip iki pirmosios apklausos.⁴¹

Perkeliant Direktyvos dėl teisės į informaciją nuostatas, 2014 m. buvo priimti BPK pakeitimai, kuriais įtvirtintos BPK anksčiau nenumatytos teisės: informuoti konsulinę įstaigą, gauti skubią medicinos pagalbą, žinoti, kiek ilgiausiai gali būti laikomas sulaikytas ar suimtas, teisė tylėti.⁴²

Kai įtariamasis arba kaltinamasis suimamas arba sulaikomas, informacija apie taikytinas procesines teises turėtų būti pateikiama įteikiant raštišką pranešimą apie teises, suformuluotą taip, kad jis būtų lengvai suprantamas, siekiant padėti tam asmeniui iš tikrųjų suprasti savo teises (Direktyva dėl teisės į informaciją, preambulė, 22 įtrauka).

2014 m. gruodį Generalinis prokuroras patvirtino Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo ir jo priedo formas.⁴³ Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas yra lietuviškas Direktyvoje numatyto pranešimo apie teises (angl. letter of rights) atitikmuo. Jame išdėstytų teisių sąrašas iš esmės atitinka teises, apie kurias įtariamasis ar kaltinamasis turi būti informuojamas pagal Direktyvą dėl teisės į informaciją.⁴⁴ Kartu su Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedu (toliau – pranešimas apie teises) buvo patvirtinti ir jo vertimai į anglų, prancūzų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbas.

40 BPK 45 str.

41 BPK 187 str. 1 d.

42 Baudžiamojo proceso kodekso 21, 22 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, Nr. XII-891, 2014 m. gegužės 15 d.

43 Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“ (su vėlesniais pakeitimais), <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7d88c1908f6911e4a98a9f2247652cf4/RnuZPoNCAA>

44 Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese.

Pranešimas apie teises turi būti įteikiamas kiekvienam įtariamajam, ne tik sulaikytiems asmenims, kaip to reikalauja Direktyva. Taigi, šiuo požiūriu Lietuvoje įtvirtintas aukštesnis nei minimalus Direktyvos reikalaujamas teisės į informaciją užtikrinimo standartas. Be to, kaip nurodė trys tyrėjos interviu metu, įprastai pranešimas apie teises įteikiamas prieš kiekvieną procesinį veiksmą, nebent tą pačią dieną būtų atliekami keli procesiniai veiksmai (kitų dviejų tyrėjų teigimu, pranešimas apie teises įteikiamas vieną kartą).

Kita vertus, kyla abejonų dėl pranešimo apie teises turinio atitikties Direktyvos dėl teisės į informaciją reikalavimams. Direktyvoje daug dėmesio skiriama reikalavimui, kad pranešimas apie teises būtų parengtas paprasta ir lengvai suprantama kalba.⁴⁵ Lietuvoje naudojamas pranešimas apie teises yra trijų puslapių dokumentas, kurio kalba yra techniška ir sudėtinga – didžioji dalis teksto iš esmės pažodžiui atkartoja atitinkamas BPK nuostatas. Dalis teksto yra perteklinė, nes cituojamos tyrėjui ar prokurorui taikomos nuostatos, įtvirtinančios konkrečios teisės užtikrinimo procedūrą. Net penkiose vietose yra bendra nuoroda į BPK ar kitų įstatymų „nustatytą tvarką“.

Dokumente taip pat apstu teisinių terminų, pavyzdžiui, „ikiteisminio tyrimo pareigūnas“, „ikiteisminio tyrimo teisėjas“, kurie nėra paaiškinti. Teisės aprašomos ilgais, sudėtingais, kartais net penkių eilučių ilgio sakiniais. Šiuose aprašymuose į skaitytoją nesikreipiama tiesiogiai, jis minimas trečiuoju asmeniu, kaip „įtariamasis“. Tokia informacijos pateikimo forma nėra lengvai suprantama teisinio išsilavinimo neturintiems asmenims, todėl neatitinka Direktyvos reikalavimo pranešimą apie teises „parengti paprasta ir lengvai suprantama kalba“.⁴⁶

Apklausa Nr. 25, apklausiamas vyras, įtariamasis smurtu artimoje aplinkoje:

Tyrėja: Teisių išaiškinimo protokolo priedą gavot?

Įtariamasis linkteli.

Tyrėja: Supratot?

Įtariamasis linkteli.

Tyrėja: Tada pasirašykit, – paduoda Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą.

Įtariamasis sudvejoja. „Maždaug supratau“.

Tyrėja: O ko nesupratot?

Įtariamasis: Kai kurie žodžiai įdomūs.

Tyrėja: Kas konkrečiai?

Įtariamasis išsiima iš kišenės dokumentą, skaito. Tyrėja stovi priešais narve sėdintį įtariamąjį.

Įtariamasis: Vėliau dar paskaitysiu.

Tyrėja griežtu balsu: Turėjot, kai įteikė, pasirašyti, kad supratot. Jei kažkas neaišku, galiu paaiškinti.

Įtariamasis: Ne, nereikia.

45 Direktyvos dėl teisės į informaciją preambulės 22 ir 38 įtraukos, 3 str. 2 d., 4 str. 4 d.

46 K. Liutkevičius. Pranešimas apie teises Lietuvoje: reglamentavimas ir praktika. Tyrimo ataskaita. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2017, p. 8, <https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2017/06/Prane%C5%A1imas-apie-teises-Lietuvoje-2017.pdf>

Kritiškas nuomones apie pranešimo apie teises turinį išsakė ir tyrėjos.⁴⁷

Interviu su tyrėja Nr. 3: „Man atrodo, kad ten perdėtai viskas išaiškinta. Kartais net skaitai ir pats nelabai supranti, kas ten surašyta. Man net kartais juokinga. Perteklinių žodžių labai daug. Pavyzdžiui, žmogus turi aštuonių klasių išsilavinimą. Na, kokie čia dažniausiai pakliūna? Ir jiems ką nors čia suprast?“

Interviu su tyrėja Nr. 2: „Jiems [įtariamiesiems] tikrai nesuprantamai surašyta. Jei pradeda skaityti – jiems kyla dešimt tūkstančių klausimų.“

Asmenims, sulaikytiems pagal Europos arešto orderį, įteikiamas pranešimas apie teises geriau atitinka suprantamos kalbos reikalavimą. Kaip ir įprastame pranešime, jame yra teisinių terminų ir formuluočių, kurios vargu, ar suprantamos sulaikytiesiems („veikos teisinė kvalifikacija“, „perduotas supaprastinta tvarka“, „neatsisakote specialiosios taisyklės reikalavimo“). Tačiau šis pranešimas surašytas kreipiantis į sulaikytąjį antruoju asmeniu „Jūs“. Tai lemia lengviau skaitomą teksto stilių, lyginant su kitais atvejais įteikiamu trečiuoju asmeniu („įtariamasis turi teisę“, „įtariamąjį sulaikius“) surašytu pranešimu. Taip pat šio pranešimo tekstas yra lakoniškesnis (nepilni 1,5 puslapio).

Palyginimui, įprastai įteikiamame pranešime apie teises teisė informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį išdėstyta 18-oje eilučių, o pranešime, įteikiamame Europos arešto orderio bylose, – 5-iose eilutėse, atskleidžiant teisės esmę. Teigiamas bruožas ir tai, kad pastarajame pranešime nėra nuorodų, nukreipiančių į BPK ar kitų įstatymų „nustatytą tvarką“. Abejonių kelia tik aplinkybė, kad pagal Europos arešto orderį sulaikyto asmens teisė sutikti ar nesutikti su perdavimu orderį išdavusiai valstybei formuluojama tik kaip teisė sutikti būti perduotam supaprastinta tvarka, neminint nesutikimo galimybes. Tokia formuluotė yra klaidinanti, todėl turėtų būti pakoreguota, atsižvelgiant į Direktyvoje dėl teisės į informaciją pateiktą orientacinį pranešimo apie teises asmenims, sulaikytiems pagal Europos arešto orderį, pavyzdį.

*Direktyvoje dėl teisės į informaciją taip pat įtvirtintas įpareigojimas informaciją apie teises įtariamiesiems teikti atsižvelgiant į specialius pažeidžiamų įtariamųjų poreikius.*⁴⁸ Pažeidžiamais laikomi nepilnamečiai,⁴⁹ taip pat asmenys, turintys rimtų psichologinių, protinių, fizinių ar jutimo sutrikimų, arba sergantys psichikos ligomis, ar turintys suvokimo sutrikimų, kurie trukdo jiems suprasti procesą ir veiksmingai jame dalyvauti.⁵⁰

47 Interviu su tyrėjomis Nr. 1, 2, 3, 4.

48 Direktyvos dėl teisės į informaciją 3 str. 2 d.

49 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, preambulės 25 įtrauka, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>

50 Europos Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, 7 str., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX%3A32013H1224%2802%29>

Kol kas Lietuvos teisės aktai nenumato supaprastintos pranešimo apie teises formos nepilnamečiams ar negalią turintiems įtariamiesiems. Nors reikalavimą atsižvelgti į specialius pažeidžiamų įtariamųjų poreikius dalinai gali išpildyti tokiems atvejams taikomas privalomas gynėjo dalyvavimas,⁵¹ suponuojantis gynėjo pagalbą įtariamajam suprasti savo teises ir proceso eigą, gynėjo dalyvavimas savaime negarantuoja įtariamąjį teisė apsaugos. Tyrimo metu buvo stebėtos tik dvi nepilnamečių apklausos: abiem atvejais jose dalyvavę VGTP gynėjai buvo pasyvūs ir jokių papildomų paaiškinimų neteikė.⁵² Taigi pranešimas apie teises ir pažeidžiamų įtariamųjų atveju greičiausiai išlieka svarbiausia informavimo apie teises priemone. Dėl šios priežasties būtų prasminga parengti specialiai pažeidžiamoms grupėms pritaikytą pranešimo apie teises variantą.

Nepilnamečiams skirto pranešimo apie teises poreikį lemia ir Direktyva dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji.⁵³ Ši direktyva į nacionalinę teisę turi būti perkelta iki 2019 m. birželio 11 d. Ji numato, kad nepilnamečiams įtariamiesiems, be informacijos apie kitas teises, turi būti suteikta paprasta ir suprantama informacija apie teisę į tėvų pareigų turėtojo informavimą, teisę į privatumo apsaugą, teisę proceso metu būti lydimum tėvų pareigų turėtojo, teisę į individualų vertinimą, teisę į sveikatos patikrinimą, teisę į laisvės atėmimo taikymo ribojimą, teisę į veiksmingas teisių gynimo priemones ir teisę į specialias sąlygas laisvės atėmimo metu.⁵⁴

3.2 Informacijos apie procesines teises suteikimas praktikoje

Valstybės narės užtikrina, kad informacija [apie teises] būtų teikiama žodžiu arba raštu paprasta ir lengvai suprantama kalba, atsižvelgiant į specialius pažeidžiamų įtariamųjų arba kaltinamųjų poreikius (Direktyvos dėl teisės į informaciją 3 str. 2 d.).

Lietuvos nacionalinėje teisėje nėra tiesiogiai įtvirtinto reikalavimo informaciją apie procesines teises įtariamiesiems suteikti aiškia, lengvai suprantama kalba. Taip pat nėra jokių nuostatų, skirtų užtikrinti ar patikrinti, ar asmuo suprato jam suteiktą informaciją. Kita vertus, BPK nuostata, įpareigojanti išaiškinti proceso dalyviams jų teises,⁵⁵ suponuoja tyrėjo, prokuroro ar teisėjo pareigą atsakyti į įtariamajam kilusius klausimus ir pateikti papildomus paaiškinimus.

51 BPK 51 str.

52 Apklausos Nr. 47, 48.

53 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>

54 Direktyva dėl procesinių garantijų vaikams įtariamiesiems, 4 str.

55 BPK 45 str.

Pranešimo apie teises įteikimas. Pagrindinis įtariamųjų informavimo apie jų procesines teises būdas yra rašytinis, įteikiant pranešimą apie teises. Kaip nurodė visos tyrėjos interviu metu, pranešimas apie teises sulaikytiems asmenims turi būti įteiktas tada, kai pildomas asmens laikino sulaikymo protokolas. Nesulaikytiems įtariamiesiems pranešimas apie teises įteikiamas prieš pradėdant pirmąją apklausą.

Iš 46 atvejų, kai stebėtojams buvo leista dalyvauti visoje apklausoje, 32 atvejais (70 %) įtariamiesiems prieš apklausą buvo įteiktas pranešimas apie teises arba įtariamasis patvirtino, kad pranešimas buvo įteiktas sulaikymo metu.

Paprastai tyrėjai pasiteiraudavo, ar įtariamasis gavo „paskaityti teises“, „teisių sąrašą“, „ilgą tekstą apie teises“, „priedą apie teises“ ar „lapus su teisėmis“ ir neigiamo atsakymo atveju įteikdavo susipažinti pranešimą apie teises.⁵⁶ Tokia papildomo patikrinimo praktika veiksminga norint užtikrinti, kad įtariamasis visais atvejais būtų informuotas apie savo procesines teises, ir turėtų būti taikoma visais atvejais.

Kita vertus, susirūpinimą kelia aplinkybė, kad 9 įtariamieji (20 %) nurodė, jog sulaikius jiems nebuvo įteiktas pranešimas apie teises arba jo nebuvo leista pasilikti, nors byloje buvo jų pasirašytas Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolas. Nors kai kurie įtariamieji galėjo netiksliai prisiminti, kas vyko jų sulaikymo metu, vienu atveju pranešimo apie teises teigė negavę keli asmenys, kuriuos sulaikė tie patys pareigūnai. Tai leidžia daryti prielaidą, kad kai kuriais atvejais iškart po sulaikymo pranešimas apie teises neįteikiamas.

Apklausa Nr. 47, apklausama 17 metų mergina:

Tyrėja: Vakar davė 4 lapus. Gavai?

Įtariamoji: Taip.

Tyrėja: Skaitei?

Įtariamoji: Ne, nedavė pasilikti lapų.

Apie tai, kad pranešimas apie teises sulaikymo metu įteikiamas ne visada, nurodė ir dalis kalbintų advokatų.⁵⁷

Interviu su advokatu Nr. 5: „Dažniausiai [pranešimas apie teises] įteikiamas tik tai kuomet yra apklausa. Kad sulaikymo metu įteiktų tas teises, bent jau mano praktikoje to nebuvo, aš nežinau. Visą laiką tie dokumentai yra duodami kartu su apklausa: pranešimas apie įtarimą, teisių išaiškinimo protokolas ir teisių rinkinys.“

Tais atvejais, kai įtariamasis teigia negavęs pranešimo apie teises pildant laikino sulaikymo protokolą, jam prieš apklausą turėtų būti skirta pakankamai laiko susipažinti su dokumento turiniu. Stebėtai atvejais tam buvo skirta

⁵⁶ Apklausos Nr. 4, 6, 26, 27, 28, 29, 35.

⁵⁷ Interviu su advokatais Nr. 1, 2, 5.

nuo 3 iki 15 min. Vis dėlto, pranešimo apie teises įteikimas apklausos metu neatstoja jo įteikimo forminant asmens sulaikymą. Laiko stoka, patiriamas stresas ir nežinomybė lemia, kad jau prasidėjus apklausai asmeniui sunku susikaupti ir suprasti pateiktą informaciją, ypač atsižvelgiant į sudėtingą dokumento turinį.

Pora atvejų pranešimas apie teises buvo įteiktas apklausos pradžioje, tačiau neskiriant laiko susipažinti, o įtariamasis jį skaitė apklausos metu, tyrėjui spausdinant atsakymus į užduotus klausimus.⁵⁸ Dar keliais atvejais pranešimas apie teises buvo įteiktas jau uždavus pirmuosius klausimus apie įvykį arba po apklausos, kartu su kitais pasirašyti įteikiamais dokumentais (asmens duomenų pažyma, teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolu, pranešimu apie įtarimą, ir, kai kuriais atvejais, – teisių įtariamajam išaiškinimo protokolu).⁵⁹

Advokatų teigimu, pranešimo apie teises įteikimas apklausos metu dažniausiai yra formalumas, o susipažinimui su dokumento turiniu laiko paprastai nėra skiriama.

Interviu su advokate Nr. 2: „Paduoda ir sako pasirašykit. Paduodami visi dokumentai vienoje krūvoje. Viskas yra atspausdinama: ir įtarimas, ir teisių išaiškinimas, ir protokolas dėl gynėjo. Viskas paduodama ir sako: „Čia parašas, čia parašas, čia tau gynėjas reikalingas, parašyk, kad dalyvauja advokatė“ arba „Parašyk, kad tau nereikia advokato“.

Interviu su advokatu Nr. 4: „Dalis tyrėjų paduoda tą lapą ir sako čia jūsų teisės. Pildo toliau ir klausinėja apie anketinius duomenis, ir žmogus, kol jis bando atrasti, kur ten teisės, kur pareigos, varto tuos du lapus. Čia net ir gynėjo akivaizdoje, jo klausinėja gimimo datą, vietą, pildo tą anketinę dalį. Tada kai jau užpildo, atsispausdina, paprašo pasižiūrėti, ar anketinė dalis teisingai surašyta, ir tada parašą čia, čia, čia ir čia. Tai aš manau, kad tais atvejais, kada niekas nedalyvauja, viskas priklauso nuo tyrėjų, o jie yra beprotiškai įvairūs. Vieni laikosi šitų procedūrų, pyksta ant jų, nes dabartinė sistema IBPS'o [integruota baudžiamojo proceso sistema], ji labai strigina, ta įžanginė dalis – dvidešimt minučių. Tai va tokia pradžia su tuo teisių išaiškinimu.“

Žodinis informavimas apie teises. 25 stebėtai atvejais (54 %) įtariamieji apie pagrindines teises – teisę į gynėją, teisę į vertėją, teisę neduoti parodymų – buvo lakoniškai informuoti apklausos pradžioje, žodžiu išvardinant šias teises. Lietuviškai prastai kalbantiems asmenims teisių pavadinimus perskaitydavo vertėjas. Papildomi paaiškinimai apie teises buvo pateikti 6 atvejais (13 %), iš jų 4 atvejais akcentuota teisė neduoti parodymų.⁶⁰ Vienu atveju netgi paaiškinta, kad įtariamasis gali keisti parodymus, o už melagingus parodymus

⁵⁸ Apklausos Nr. 10, 30.

⁵⁹ Apklausa Nr. 5, 10, 15, 19, 20.

⁶⁰ Apklausos Nr. 5, 6, 13, 14, 48. Beje, teisę neduoti parodymų dažniausiai akcentavo Nusikalstamų veikų registravimo skyriaus tyrėjai, apklausiantys sulaikytus įtariamuosius savaitgaliais ir vėliau perduodantys medžiagą teritorinėms policijos įstaigoms.

netaikoma atsakomybė.⁶¹ Kitam įtariamajam detaliau pakomentuota teisė turėti gynėją, o judėjimo ir psichikos negalią turinčiam įtariamajam paaiškinta galimybė iškviešti medikus, jei jis turėtų sveikatos problemų.⁶² Vienos iš apklausų metu tyrėjas įvykio metu sužaloto įtariamojo pasiteiravo, ar po apklausos iškviešti medikus bei ar reikia susisiekti su žmona, kad jį pasitiktų.⁶³

Visos kalbintos tyrėjos nurodė visada suteikiančios papildomą praktinę informaciją įtariamiesiems, kurie prašo paaiškinimų.

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Būna ir visokių žmonių, ir nelaimių jiems, kodėl jie yra pastumiami padaryti tam tikrą nusikaltimą. Aš čia ne apie smurtinius nusikaltimus, bet kažką pavogti, kažką pasisavinti, kažką paklastoti – nu žinot, kaip būna. Tai va su tokiais tai tikrai daug dėmesio jų teisėms, aiškinimui. Nes jie ir labai klausinėja: kas man bus? Kas man gresia? O gal man taip geriau, o gal man taip padaryti? O gal man vis dėlto parodyti, kur tie daiktai pavogti? Daug tikrai klausinėja. Ir jiems aiškini, kad jūs turite teisę gynėją turėti. Jisai klausia: o kuo man gynėjas padės? Iškart automatiškai ir kiti klausimai. Ne vien tie surašyti šabloniški teisės ir pareigos. Bet jeigu koks įkliuvęs kokį ketvirtą, trečią kartą, tai jau viskas“.

Kalbinti advokatai teisių išaiškinimą vertino kritiškai ir teigė, kad įprastai papildomi paaiškinimai įtariamiesiems neteikiami.⁶⁴

Interviu su advokatu Nr. 5: „Kiek aš esu matęs, tas teisių išaiškinimas, jis nevyksta. Rašytinė forma, ji, be abejo, yra įteikiama. Bet kadangi tai yra toks formalumas, prireikė padaryti jį, tai ir padaro. Kad skaitytų ir aiškintų, kad turi teisę neduoti parodymų, skųsti ar dar kažką, tai to tikrai neaiškina, tiesiog pasako, kad toks formalumas, taip reikia. Arba geriausiu atveju sako, kad galėsite pasiskaityti grįžę. Tai tyrėjai, mano galva, tai tikrai neaiškina. Bent jau aš tokių dalykų nemačiau.“

Kita vertus, interviu su tyrėjomis atskleidė, kad teisių išaiškinimas įtariamajam laikomas pirmiausiai gynėjo pareiga, todėl apklausoje dalyvaujant advokatui papildomi paaiškinimai paprastai išties neteikiami. Be to, tyrėjų teigimu, patys įtariamieji retai domisi savo teisėmis ar užduoda papildomus klausimus.⁶⁵

Interviu su tyrėja Nr. 5: „Iš mano praktikos – [įtariamieji] dėmesio [teisėms] skiria lygiai nulį. Bet aš dirbu su ekonominiais nusikaltimais ir jie ten mažai domisi. Jiems svarbu, kas parašyta pranešime apie įtarimą, o ne tai, kokios jų teisės. Teisės paprastai savo žino – kad gali neduoti parodymų ir pan. Tai į tą dokumentą kreipia dėmesio labai mažai.“

61 Apklausa Nr. 14.

62 Apklausa Nr. 5, 15.

63 Apklausa Nr. 4.

64 Interviu su advokatais Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

65 Interviu su tyrėjomis Nr. 2, 3, 4, 5.

Aplinkybę, kad ne visi įtariamieji domisi savo teisėmis, patvirtino ir stebėtos apklausos. Klausimų tyrėjams įtariamieji užduodavo retai, o tyrėjai irgi nebuvo linkę skatinti įtariamųjų klausti. Keli įtariamieji apskritai atsisakė pasilikti pranešimą apie teises. Dauguma stebėtų apklausų sudarė įspūdį, kad ir tyrėjams, ir įtariamiesiems (ypač sulaikytiems ne pirmą kartą) procesinės teisės neretai yra daugiau formalumas, atitraukiantis nuo esminio dalyko – apklausos apie įvykį. Tai, kad įtariamieji nelinkę prašyti papildomų paaiškinimų apie procesines teises, parodė ir ankstesnis Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimas, kurio metu beveik pusė (10 iš 22) apklaustų pareigūnų ir daugiau nei trečdalis (8 iš 22) advokatų nurodė, kad klausimų iš įtariamųjų apie procesines teises sulaukia retai arba niekada.⁶⁶

Kita vertus, dalis įtariamųjų stebėtose apklausose rodė susidomėjimą savo teisėmis, ypač galimybe turėti gynėją, teise neduoti parodymų ir teise susisiekti su artimaisiais. Taip pat klausta, kokia bus tolesnė proceso eiga ir kada bus paleisti į laisvę.⁶⁷ Pora įtariamųjų teiravosi, ar pasinaudojus teise į gynėją ir (ar) atsisakius duoti parodymus sulaikymas truks ilgiau.⁶⁸

Todėl suprantamam teisės turėti gynėją, teisės neduoti parodymų, teisės informuoti trečiąjį asmenį ir tolesnės proceso eigos išaiškinimui turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys, suteikiant svarbiausią informaciją žodžiu. Žodiniai komentarai itin svarbūs ir tais atvejais, kai pranešimas apie teises pirmą kartą įteikiamas apklausos pradžioje, t. y. nesulaikytiems įtariamiesiems, arba kai pranešimas nebuvo įteiktas sulaikymo metu. Papildomi paaiškinimai ir aktyvus policijos pareigūnų vaidmuo siekiant įvertinti, ar įtariamasis tikrai supranta savo teises, padėtų užtikrinti, kad reikalavimas suteikti informaciją netaptų tik formalumu, o realiai prisidėtų prie teisingo proceso.

3.3 Įtariamojo informavimas apie įtarimą

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamiesiems arba kaltinamiesiems būtų pateikta informacija apie nusikalstamą veiką, kurios įvykdymu jie yra įtariamai arba kaltinami. Ta informacija suteikiama nedelsiant ir yra tiek išsami, kiek tai yra būtina užtikrinti teisingą procesą ir veiksmingą naudojimąsi teise į gynybą (Direktyva dėl teisės į informaciją, 6 str. 1 d.).

Pranešimas apie įtarimą, kuriame aprašomos veikos faktinės aplinkybės ir jos kvalifikavimas pagal Baudžiamąjį kodeksą, privalo būti pasirašytinai įteiktas visiems įtariamiesiems prieš pirmąją apklausą.⁶⁹ Stebėtose apklausose

66 K. Liutkevičius. Pranešimas apie teises Lietuvoje: reglamentavimas ir praktika. Tyrimo ataskaita. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2017, p. 10, <https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2017/06/Prane%C5%A1imas-apie-teises-Lietuvoje-2017.pdf>

67 Apklausa Nr. 4, 13, 14, 17, 20, 29, 33, 44, 46, 47.

68 Apklausa Nr. 17, 20.

69 BPK 187 str. 1 d.

įprastai jis buvo įteikiamas įžanginėje apklausos dalyje, kurioje taip pat užpildoma anketinių asmens duomenų pažyma, duodami pasirašyti Teisių įtariamajam išaiškinimo ir Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolai bei įteikiamas pranešimas apie teises (jei įteikiamas). Tik įteikus susipažinti pranešimą apie įtarimą, įtariamojo buvo klausama, ar prisipažįsta įvykdęs nusikalstamą veiką, ir pereinama prie apklausos apie įvykio aplinkybes. Tačiau dviem stebėtais atvejais pranešimas apie įtarimą buvo įteiktas apklausos pabaigoje, kartu su Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolu.⁷⁰

Beveik visais atvejais (išskyrus minėtus du, kai pranešimas įteiktas apklausos pabaigoje) įtariamajam buvo nurodyta perskaityti įtariamo turinį. Keliais atvejais tyrėjai pasitikslino, ar įtariamasis supranta, kuo įtariamasis, ar neturi klausimų.⁷¹ Lietuviškai prastai kalbantiems įtariamiesiems įtarimą žodžiu išvertė apklausoje dalyvaujantis vertėjas.⁷²

Kalbintų advokatų teigimu, pranešimas apie įtarimą neįteikiamas tik pavieniais atvejais. Tuo tarpu interviu su tyrėjomis atskleidė, kad praktika nėra vieninga.

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Jeigu žmogus norės kreiptis, kaip dažniausiai būna pas advokatą, tai jis ką pasakys, kuo jis įtariamasis, kaip tekstas skamba. Tai yra atimama realiai teisė į gynybą, jeigu mes neduodam pranešimo apie įtarimą. Aš pati pavyzdžiui visada duodu, nes dažniausiai teisme paskui: „aš nežinau, kuo aš esu įtariamasis, aš čia prisipažinau, bet aš nesupratau“. Tai gerai, aš duodu kopiją. Jeigu tu sakykim, tą ir tą vakarą esi šoko būsenoj, negali suprasti pilnai, duodi parodymus, kitą dieną turi tą įtarimą, vėl skaitai. Gal tu kažkokius parodymus norėsi patikslinti, gal kažką, kažkokias aplinkybes tyrimui reikšmingas prisiminsi. Nueisi kitą dieną pas advokatą. Tai va, aš, pavyzdžiui, iš savo pusės visą laiką stengiuosi savo darbuotojam pasakyti, kad vis dėlto pranešimo apie įtarimą kopijos turi būti duodamos.“

Interviu su tyrėja Nr. 2: „Jei paprašo – duodam apklausos kopiją. O dėl įtariamo – galima paklausti, ar jie nori gauti, ir tada duodam. Vieni įteikia, kiti ne, irgi žinau. Praktiškai tai turi įteikt pranešimą apie įtarimą. Niekas man nesiskundė, o kaip iš tikrųjų yra, negaliu pasakyti. Aš pati vienam norėjau įteikti, sako man nereikia. Tai kam tada gadinasi popierių“.

Tokia praktika, kai asmens klausama, ar reikalingas pranešimas apie įtarimą, ir tokio noro neišreiškus pranešimas neįteikiamas, neturėtų būti taikoma. Pradiniame proceso etape žmogus gali nesuvokti šio dokumento reikšmės ir jo atsisakyti pats nesuprasdamas, kad kenkia savo gynybai. Žinojimas, kuo yra įtariamasis, yra būtina teisės į gynybą prielaida, todėl pranešimas apie įtarimą turėtų būti įteikiamas kiekvienam įtariamajam.

⁷⁰ Apklausos Nr. 15, 28, 29.

⁷¹ Apklausos Nr. 2, 7, 9.

⁷² Apklausos Nr. 9, 19, 23, 31, 34, 37.

3.4 Išvados

Stebint policijos tyrėjų vykdomas apklausas, taip pat bendraujant su tyrėjais ir advokatais paaiškėjo, kad nėra aiškios ir vieningos praktikos, kada ir kokia tvarka įtariamiesiems turi būti įteikiamas pranešimas apie teises ir pranešimas apie įtarimą. Tai lemia, kad praktinis teisės į informaciją užtikrinimas tampa labai priklausomas nuo konkrečių pareigūnų, o kartais kyla teisės į informaciją baudžiamajame procese įgyvendinimo problemų:

- Forminant laikiną sulaikymą įtariamiesiems ne visada įteikiamas Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas (pranešimas apie teises). Nors dalis tyrėjų laikosi gerosios praktikos prieš apklausą pasiteirauti įtariamųjų, ar jiems buvo įteiktas pranešimas apie teises, įteikus dokumentą apklausos metu, įtariamajam nebelieka pakankamai laiko susipažinti su pranešimo apie teises turiniu.
- Kartais pranešimas apie teises įtariamajam įteikiamas kartu su keliais kitais dokumentais, kuriuos įtariamasis turi pasirašyti – asmens duomenų pažyma, teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolu, teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedu ir pranešimu apie įtarimą. Toks informavimo apie teises būdas, jei pranešimas apie teises nebuvo įteiktas anksčiau, yra formalus ir nesudaro realių galimybių įtariamajam susipažinti su teisių turiniu.
- Atsižvelgiant į tai, kad pranešimas apie teises yra didelės apimties ir surašytas sudėtinga kalba, įtariamųjų galimybė suprasti savo teises jau prieš pirmąją apklausą yra labai ribota. Todėl tampa svarbu, kad informacija apie pagrindines teises (pvz., turėti gynėją, neduoti parodymų) ir tolesnę proceso eigą būtų paaiškinta žodžiu, nebent įtariamasis atsisako gauti šią informaciją.
- Įtariamiesiems ne visada įteikiamas pranešimas apie įtarimą, nors pradiniame proceso etape žmogus gali nesuvokti šio dokumento reikšmės ir jo atsisakyti nesuprasdamas, kad kenkia savo gynybai.

4. TEISĖ Į GYNYBĄ

4.1. Teisės turėti gynėją ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą reguliavimas

Teisė turėti gynėją. Asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento Konstitucija garantuoja teisę į gynybą, taip pat ir teisę turėti advokatą.⁷³ Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad ši teisė yra absoliuti, ji negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis.⁷⁴ Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad iš Konstitucijos kyla reikalavimas įstatymu sukonkretinti, kaip įgyvendinama ši asmens konstitucinė teisė, o valstybės institucijos turi pareigą užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali.⁷⁵

Konstitucinės teisės turėti gynėją įgyvendinimas detalizuojamas Baudžiamojo proceso kodekse. Atsižvelgiant į tai, kad teisė turėti advokatą Lietuvos teisinėje sistemoje suvokiama kaip absoliuti, BPK nenustato jokių šios teisės ribojimų. Galima teigti, kad šiuo požiūriu Lietuva laikosi aukštesnio standarto, nei kad reikalaujama Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą.⁷⁶

2017 m. gegužę mėn. priėmus BPK pakeitimus, perkeliančius Direktyvą dėl teisės turėti gynėją, buvo detalizuoti kai kurie šios teisės aspektai. Nustatyta, kad sulaikytam įtariamajam turi būti užtikrinta galimybė iki pirmosios apklausos susitikti su gynėju be pašalinių asmenų. Taip pat tiesiogiai įtvirtinta gynėjo teisė be pašalinių susitikti su įtariamoju ar kaltinamoju prieš apklausą arba prieš teismo posėdį.⁷⁷

Teisės turėti gynėją pažeidimas gali būti pripažintas esminiu BPK pažeidimu, t. y. pažeidimu, kai dėl proceso normų nesilaikymo buvo suvaržytos įtariamojo ar kaltinamojo teisės.⁷⁸ Kai kurie procesiniai pažeidimai gali būti pašalinti ir nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, pvz., suteikiant įtariamajam ir jo gynėjui teisę užduoti klausimus nukentėjusiajam asmeniui, jeigu ši teisė

73 Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. lapkričio 2d., Nr. 33-1014, 31 str. 6d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA>

74 Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

75 *Ten pat.*

76 Direktyvoje numatyta galimybė išimtinėmis aplinkybėmis laikinai nukrypti nuo teisės turėti gynėją ikiteisminiame tyrime, jei tai būtina siekiant apsaugoti asmens gyvybę, laisvę arba fizinę neliečiamybę, arba kai tyrimo institucijos turi skubiai imtis veiksmų, kad būtų užkirstas kelias baudžiamajam procesui kylančiam rimtam pavojui (Direktyvos 3 str. 6 d.).

77 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 3 str. ir 4 str.

78 BPK 369 str. 3 d.

jiems nebuvo suteikta ikiteisminio tyrimo metu. Jei pažeidimas negali būti pašalintas teismo nagrinėjimo metu, byla perduodama prokurorui arba, jei pažeidimas nustatytas apeliacinės instancijos teisme, – naikinamas pirmosios instancijos teismo nuosprendis.⁷⁹

Teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba, t. y. advokato atstovavimas, įtariamajam suteikiama arba nustačius būtinojo gynėjo dalyvavimo faktą, arba įvertinus asmens pajamų ir turto lygį.

BPK nustatyti konkretūs atvejai, kai gynėjo dalyvavimas procese yra būtinas, ir tuomet antrinė teisinė pagalba įtariamajam yra teikiama neatsižvelgiant į jo turtą ir pajamas.⁸⁰ Preziumuojama, kad šiais atvejais asmenys yra labiau pažeidžiami (pvz., dėl savo amžiaus, negalios, lietuvių kalbos nemokėjimo) ir teisingumo principas reikalauja, kad jie būtų atstovaujami gynėjo. Perkeliant Direktyvą dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems 2018 m. buvo priimta BPK pataisa, nustatanti, kad gynėjo dalyvavimas būtinas ir tais atvejais, kai įtariamasis yra laikinai sulaikytas. Ši nuostata įsigalios 2019 m. sausio 1 d.⁸¹

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teisėjas gali savo nuožiūra nuspręsti, kad gynėjo dalyvavimas yra būtinas ir kitais atvejais, jei be gynėjo pagalbos įtariamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami.⁸² Šiais atvejais teisinės pagalbos teikimas taip pat yra organizuojamas neatsižvelgiant į asmens turtinę padėtį. Tokiu būdu pareigūnai vertina, ar teisingumo principas reikalauja būtino gynėjo dalyvavimo, t. y. atlieka tam tikrą pagrįstumo vertinimą Direktyvos dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir Europos Komisijos rekomendacijos dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese prasme.⁸³

Visais kitais atvejais, įtariamasis gali kreiptis į Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybą (toliau – Tarnyba), kuri, pagal nustatytus kriterijus įvertinusi jo turtą ir pajamas, sprendžia dėl antrinės teisinės pagalbos (atstovavimo) suteikimo.⁸⁴ Šiuo atveju Tarnyba atlieka asmens finansinės padėties įvertinimą Direktyvos ir Rekomendacijos prasme.⁸⁵ 2017-2018 m. valstybės garantuojama teisinė pagalba buvo teikiama asmenims, kurių metinės pajamos prieš mokesčius neviršijo 4000 eurų bruto (EUR 333,33 eurų per mėnesį). Jei asmens metinės pajamos buvo 4000-6000 eurų bruto, asmuo turėjo padengti 50 % teisinės pagalbos teikimo išlaidų.⁸⁶

79 BPK 254 str. 3 d., 329 str. 1 d. 4 p., 369 str., 383 str.

80 BPK 51 str. 1 d.

81 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas, 2018 m. birželio 30 d. Nr. XIII-1438, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35a873127f8511e89188e16a6495e98c?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=32f4d47a-2156-480a-8822-c4a82301692e>

82 BPK 51 str. 2 d.

83 Direktyva dėl teisinės pagalbos, 4 str. 4 d., Komisijos rekomendacijos 2013/C 378/03, 2013 m. lapkričio 27 d., 11 p., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(03\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(03)&from=en)

84 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 11 str.

85 Direktyvos dėl teisinės pagalbos, 4 str. 3 d., Rekomendacijos 6 p.

86 <http://www.teisinepagalba.lt/lt/antrine/tm/skaiciuokle/>

4.2 Teisės turėti gynėją ir teisės gauti teisinę pagalbą užtikrinimas praktikoje

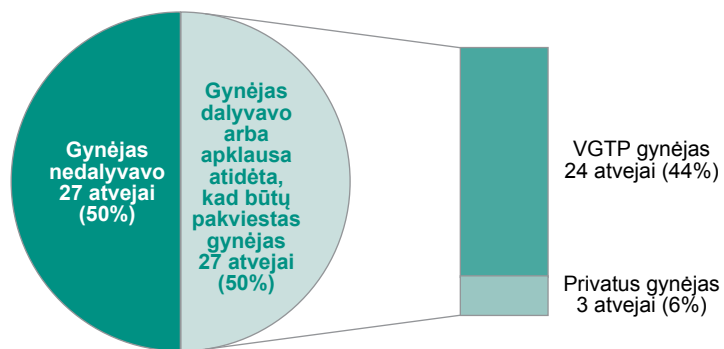
Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji arba kaltinamieji turėtų teisę, kad į jų apklausą atvyktų ir joje veiksmingai dalyvautų jų advokatas. (Direktyva dėl teisės turėti advokatą, 3 str. 3 d. b punktas)

Valstybės narės užtikrina, kad teisinė pagalba būtų suteikiama nepagrįstai nedelsiant, vėliausiai prieš apklausą policijoje, kitoje teisėsaugos institucijoje arba teisminėje institucijoje. (Direktyva dėl teisinės pagalbos, 4 str. 5 d.)

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje pripažįstama, kad galimybė turėti advokatą pradinėje baudžiamojo proceso stadijoje yra svarbus procedūrinis saugiklis, į kurį atsižvelgiama sprendžiant, ar nebuvo pažeista teisės neapkalinti savęs esmė.⁸⁷

Iš 54 stebėtų atvejų gynėjas iš anksto į apklausą buvo iškviestas 24 atvejais (44 %), iš jų – 22 atvejais (92 %) valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas (toliau – VGTP gynėjas) ir 2 atvejais (8 %) privatus advokatas. Dar trimis atvejais apklausa atidėta įtariamiesiems nusprendus pasinaudoti teise turėti gynėją.⁸⁸ Iš jų dviem atvejais įtariamasis pageidavo VGTP gynėjo, vienu atveju įtariamąsios prašymu susisiekti su jos šeimos nariais, kurie pakvietė privatų advokatą. Abiem atvejais, kai įtariamasis pageidavo VGTP gynėjo, apklausa atidėta sekančiais dienai. 27 atvejais (50 %) gynėjas nebuvo pakviestas, o įtariamieji apklausos pradžioje gynėjo atsisakė.

GYNĖJO DALYVAVIMAS APKLAUSOJE

87 EŽTT Didžiosios kolegijos 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *Salduz v. Turkey*, peticijos Nr. 36391/02, 54 punktas.

88 Apklauso Nr. 17, 50, 51.

4.2.1 Teisės turėti gynėją užtikrinimas nenustačius gynėjo būtinojo dalyvavimo pagrindų

Informacijos apie teisę turėti gynėją suteikimas. Įtariamojo galimybė pasinaudoti teise turėti gynėją yra neatsiejama nuo to, kada ir kaip suteikiama informacija apie šią teisę. Tinkamas informavimas apie teisę turėti gynėją itin svarbus, kai asmuo yra laikinai sulaikytas ir dėl šios priežasties neturi galimybės savarankiškai susirasti informacijos ar pasikonsultuoti su kitais asmenimis.

Pagal BPK pareigą išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam jo teisę turėti gynėją ir suteikti galimybę šia teise pasinaudoti turi ikiteisminio tyrimo pareigūnas (paprastai – tyrėjas), prokuroras ar teismas.⁸⁹ Jei įtariamasis prašo užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir nėra BPK 51 str. nustatytų pagrindų, kada gynėjo dalyvavimas būtinas, įtariamajam turi būti išaiškinta teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įgyvendinimo tvarka.⁹⁰

Įprastai įtariamieji apie teisę turėti gynėją ir galimybę gauti nemokamą teisinę pagalbą informuojami įteikiant pranešimą apie teises. Įtariamasis taip pat turi pasirašyti Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, kur nurodoma įtariamojo pozicija dėl gynėjo dalyvavimo – ar reikalingas gynėjas, ar ginsis pats. Nemokamos teisinės pagalbos galimybė šiuose dokumentuose atskleista labai formaliai ir lakoniškai, nukreipiant į „įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą“, nustatytą tvarką.

Stebėtose apklausose iš 30 atvejų, kai į apklausą iš anksto nebuvo pakviestas gynėjas, 20 atvejų (67 %) tyrėjai vienaip ar kitaip žodžiu iškėlė advokato dalyvavimo klausimą. Tačiau informacija apie teisę turėti gynėją buvo suteikta itin lakoniškai, galimybę turėti gynėją pristatant kaip neesminį formalumą, dažniausiai akcentuojant, kad įtariamajam nepriklauso nemokamas advokatas, ir pabrėžiant, kad už advokato dalyvavimą reikės susimokėti arba atstovavimo išlaidos bus išieškotos.

Interviu su tyrėju Nr. 3: „Jei įtariamasis sulaikytas ir pageidauja advokato, nors advokato dalyvavimas nebūtinas – paaiškinu, kad jam tai kainuos. Kad spręsim klausimą, kaip užbaigti bylą, o jei dalyvaus advokatas – viskas užsitęs.“

Nors toks informavimo būdas yra lengvai suprantamas įtariamajam, jis yra labai netikslus, pvz., galimi atvejai, kai įtariamojo pajamų ir turto lygis atitiktų nemokamos teisinės pagalbos teikimo kriterijus. Be to, tik formalus galimybės turėti gynėją paminėjimas, nepaaiškinant, kokias funkcijas gynėjas galėtų atlikti apklausoje, nėra informatyvus. Tai lemia, kad įtariamasis gali net nesuprasti, kodėl jam gali būti reikalingas gynėjas. BPK numatyta pareiga išaiškinti teisės turėti gynėją atsisakymo pasekmes taip pat vykdoma

89 BPK 50 str. 1 d.

90 BPK 50 str. 3 d.

netinkamai, apsiribojant paaiškinimu, kad advokatą bus galima pasikviesti vėliau. Toks informavimo apie gynėjo atsisakymo pasekmes būdas gali būti vertinamas kaip įtariamojo paskatinimas atsisakyti gynėjo.

Toliau pateikiami keli informavimo apie teisę turėti gynėją pavyzdžiai, kai šios teisės išaiškinimas buvo atliktas netinkamai.

Apklausa Nr. 12, apklausiamas maždaug 20 m. amžiaus vyras, įtariamasis turėjęs narkotinių medžiagų:

Tyrėja: Susipažinot su teisėmis?

Įtariamasis: Taip.

Tyrėja: Klausimų yra?

Įtariamasis: Ne.

Tyrėja: Gynėjas reikalingas?

Įtariamasis: Nežinau.

Tyrėja: Turėsite už jį susimokėti. Lietuvis esate, sveikas.

Įtariamasis: Ai, tada ne.

Tyrėja: Jeigu jums po to reikės, galėsite pasikviesti gynėją bet kuriuo metu, bet kurioje proceso stadijoje.

Apklausa Nr. 38, apklausiamas vyras, įtariamasis grasinęs peiliu nuomijamo buto šeimininkei:

Prieš atspausdindama procesinius dokumentus tyrėja pasiteirauja, ar reikės vertėjo ir gynėjo, ir iškart padaro išvadą: „na, vertėjo matau, kad nereiks, bet gynėjas jums, žinokit, nepriklauso“. Įtariamasis pasako, kad nieko nereikės, nes jis nieko nepadarė.

Apklausa Nr. 40, pakartotinai apklausiamas 18 m. įtariamasis dėl viešosios tvarkos pažeidimo ir svetimo turto sunaikinimo (procesas pradėtas, kai įtariamasis dar buvo nepilnametis):

Tyrėja supildo anketinius duomenis, spausdina Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolą, jo priedą ir Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą. Sako daugiau kaip teiginį: „Advokatų jokių nereikės, ane? Anksčiau nebuvo 18 m., anksčiau buvo privaloma“. Duoda visus dokumentus pasirašyti.

Apklausa Nr. 43, apklausiamas apie 40-50 m. vyras, įtariamasis vairavęs neblaivus ir siūlęs kyšį pareigūnams:

Tyrėjas: Teisingai jus supratau, jums gynėjas nereikalingas?

Įtariamasis: Vis vien neturiu.

Plačiau šis klausimas nenagrinėjamas. Tyrėjas tik informuoja įtariamąjį, kad šis galės gynėją pasisamdyti ateityje.

Vienu stebėtu atveju žodinė informacija apie teisę į gynėją įtariamajam buvo suteikta jau uždavus pirminius klausimus apie įvykio aplinkybes.

Apklausa Nr. 8, apklausiamas 19 m. amžiaus vyras, įtariamasis neteisėtai turėjęs šaunamąjį ginklą:

Tyrėjas pasiteirauja, ar sulaikius įtariamąjį jam buvo įteiktas „ilgas tekstas apie teises“. Įtariamasis atsako, kad gavo ir viską atidžiai perskaitė. Tyrėjas dar kartą pasiteirauja, ar žino savo teises ir ar jam viskas aišku. Įtariamasis pabrėžia, kad savo teises žino.

Toliau seka įprasta apklausos eiga – surenkami anketiniai duomenys, užduodami klausimai apie vakarykštes aplinkybes – kur sulaikytas, kodėl turėjo ginklą, kada jį įsigijo ir pan.

Vėliau atspausdinamas Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, pranešimas apie įtarimą (iš viso 3 lapai), kurie duodami įtariamajam tam, kad jis susipažintų ir pasirašytų. Tyrėjas suteikia informaciją apie teisę į gynėją bet kuriuo proceso metu, taip pat užsimena apie galimybę kreiptis dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos. Pamini, kad gynėjas įtariamajam nėra skiriamas, nes nepriklauso pagal BPK 51 straipsnį (nekonkretizuojant ir išsamiau nepaaiškinant, kodėl nepriklauso).

Stebėjimų metu taip pat fiksuotos situacijos, kai teisė turėti gynėją pirmosios apklausos metu buvo pateikta tik kaip įtariamojo teisė turėti privačiai samdytą gynėją, neužsimenant apie teisinės pagalbos galimybę.⁹¹

Apklausa Nr. 44, apklausiamas apie 50 m. amžiaus vyras, įtariamasis vairavęs neblaivus:

Tyrėjas paaiškina įtariamajam, kad, kadangi jis yra pilnametis, lietuvis, jam valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatas nepriklauso. Klausia įtariamojo, ar šis turi savo advokatą, kurį tyrėjas galėtų pakviesti. Įtariamasis aiškiai nežino, ką atsakyti.

Tyrėjas: „Pradėsim nuo lengvesnių klausimų pirma.“ Įtariamajam užduodami klausimai apie jo asmens duomenis. Juos surašius, pažyma pateikiama pasirašyti, įtariamasis pasirašo jos neskaitęs. Tuomet įteikiamas pranešimas apie įtarimą. Tyrėjas: „Pirma pasirašykite, kad gavot. Tada perskaitykite, ir tada pakalbėsime.“ Įtariamasis perskaito ir pasirašo.

Tyrėjas klausia įtariamojo, ar duos parodymus. Įtariamasis nurodo, kad duos. Tuomet vėl klausia, ar duos parodymus be gynėjo. Pakartoja, kad nemokamo advokato negali iškviešti, nes jis nepriklauso, gali iškviešti advokatą, jei įtariamasis turi savo. Įtariamasis vėl aiškiai pasimetęs. Tyrėjas nurodo, kad advokatą įtariamasis galės pasisamdyti ir vėliau, bei dalyvauti vėlesnėse apklausose su gynėju.

Įtariamasis dvejoja – nežino, kur gauti advokatą, svarsto, kad advokatas turbūt brangiai kainuoja. Galų gale nusprendžia, kad advokato turbūt nereikia. Tuomet tyrėjas greitai atspausdina Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, įtariamasis jį pasirašo.

Gynėjo atsisakymas. Direktyva dėl teisės turėti advokatą siekiama, kad asmenys suprastų teisės turėti gynėją atsisakymo pasekmes. Todėl asmeniui,

⁹¹ Apklausa Nr. 33, 35, 44.

norinčiam atsisakyti teisės turėti gynėją, turi būti raštu arba žodžiu išaiškintos tokio atsisakymo pasekmės. Itin svarbu užtikrinti, kad gynėjo atsisakymas būtų savanoriškas ir nedviprasmiškas.⁹² Direktyvoje taip pat nurodyta, kad teisės turėti gynėją atsisakymas bei „aplinkybės, kuriomis leista tos teisės atsisakyti“, turi būti pažymimi laikantis vidaus teisėje nustatytos dokumentavimo tvarkos.⁹³

Principas, kad gynėjo atsisakymas turi būti savanoriškas, įtvirtintas ir BPK 52 str. 1 d., kur nustatyta, kad „atsisakyti gynėjo leidžiama tik paties įtariamojo ar kaltinamojo iniciatyva“.⁹⁴ Tokia formuluoatė yra netgi griežtesnė, nei naudojama Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą. Ji reiškia, kad įtariamajam jokia forma neturi būti daromas spaudimas, siekiant paskatinti jį atsisakyti gynėjo.

Perkeliant minėtą direktyvą BPK taip pat buvo nustatyta, kad „prieš gynėjo atsisakymą įtariamajam ar kaltinamajam nedelsiant jam suprantama kalba turi būti išaiškintos gynėjo atsisakymo pasekmės, įskaitant galimybę bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją. Dėl gynėjo atsisakymo surašomas protokolas.“⁹⁵

Stebėtos apklausos atskleidė, kad gynėjo atsisakymas ne visais atvejais gali būti laikomas tikrai savanorišku, ar, juo labiau, išreikštu įtariamojo iniciatyva. Toliau pateikti apklausų epizodai, rodantys tam tikrą spaudimą įtariamajam sutikti, kad pirmoji apklausa vyktų be gynėjo.

Apklausa Nr. 35, apklausiamą 25-30 m. amžiaus moteris, įtariama va-gyste iš parduotuvės:

Tyrėja pasiteirauja: „ar turit savo advokatą, kuriam reikėtų pranešti?“

Įtariamoji: „Neturiu, nebent mama surastų“.

Tyrėja perklausia, ar reikės gynėjo. Įtariamoji nesupranta, tyrėja patikslina „advokato“. Įtariamoji atsako, kad „matyt, reikėtų“.

Tuomet tyrėja paaiškina, kad galima prašyti teisinės pagalbos, kai advokatą skiria valstybė, arba pasisamdyti savo. Išvardina pagrindus, kada suteikiamas advokatas (privalomo dalyvavimo pagrindai) ir konstatuoja „jums nepriklauso“. Įtariamoji sako, kad reikėtų pakalbėti su mama, gal ji pasamdytų.

Tyrėja paaiškina, kad pasisamdyti advokatą bus galima bet kada ateityje.

Tyrėja: „Ar šiandien sutinkate duoti parodymus be gynėjo?“

Įtariamoji: „Taip, turbūt..“.

Tyrėja duoda įtariamajai pasirašyti Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, dar kartą pakartojusi, kad „šiandien advokatas nereikalingas, o ateityje pasisamdysite“.

92 Direktyvos 9 str. 1 d.

93 Direktyvos 9 str. 2 d.

94 BPK 52 str. 1 d.

95 BPK 52 str. 1 d.

Apklausa Nr. 15, apklausiamas maždaug 25 m. amžiaus vyras, įtariamas vairavęs neblaivus be vairuotojo pažymėjimo:

Pirmiausia tyrėja informuoja, kad sulaikytasis turi teisę į advokatą, tačiau nemokama pagalba nepriklauso. Įtariamasis sako, kad norėtų advokato dalyvavimo.

Tyrėja atrodo nustebusi, perklausia „reikės advokato?“

Įtariamasis: „Taip“.

Tyrėja: „Žinot, kad jūsų lėšomis?“

Įtariamasis: „Taip“.

Tyrėja klausia, ar įtariamasis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką. Įtariamasis atsako, kad taip. Tada tyrėja vėl klausia, ar tikrai reikia advokato, nes bus išieškota. Įtariamasis suabejoja.

Tyrėja iškart paaiškina įtariamajam, kad jis gali neduoti parodymų, dabar jį tik apklaus, paleis, o tada galės susirasti advokatą, kokį norės; advokatą galima pasisamdyti bet kuriuo momentu. Dabar nemokamo advokato jam neskirs, nes įtariamasis supranta lietuviškai. Dar paklausia, ar prisipažįsta vairavęs neblaivus. Įtariamasis patvirtina, kad taip. „Tai va, nieko ir nereikia, vėliau galėsit skųsti tyrėjų veiksmus ir panašiai“. Įtariamasis parodo, kad sutinka.

Apklausa Nr. 11, apklausiamas maždaug 20 m. amžiaus vyras, įtariamas turėjęs narkotinių medžiagų:

„Advokatas jums nepriklauso. Jeigu pageidaujate, tada reikės apmokėti“. Įtariamasis atsako, kad turi savo advokatą. Tyrėja klausia, ar jo advokatas galėtų šiandien atvykti. „Nežinau, gal ne“. Tyrėja sako, kad reikia apklausti per 24 val. „Tada gal be..“. „Gerai, vėliau bet kada galėsite pasikviesti advokatą“.

Apklausa Nr. 17, apklausiamą 20 m. amžiaus moteris, įtariama turėjusi narkotinių medžiagų:

Tyrėja klausia įtariosios, ar perskaitė teises, ar supranta. Pasako sulaikytajai, kad ji turi teisę į advokatą, bet nemokamas nepriklauso, todėl, jei norės, kad dalyvautų advokatas, reikės susimokėti. Informuoja, kad įtariamoji turi teisę neduoti parodymų. Įtariamoji klausia, ar tokiu atveju (jei norės advokato ar neduos parodymų) reikės sėdėti ilgiau nei 2 paras. Tyrėja atsako, kad šie dalykai nesusiję.

Įtariamoji sako, kad norėtų, jog dalyvautų advokatas. Tyrėja parodo nepasitenkinimą: „Jau apsisprendei, ko tu nori?“ Įtariamoji patvirtina, kad norėtų advokato.

Tyrėja išeina paskambinti, grįžusi informuoja, kad susiekė su sulaikytosios sese. Grįžusi pasako, kad dabar reikės grįžti į kamerą ir laukti, kada bus advokatas, nes kada bus – neaišku.

Trimis atvejais stebėtojai užfiksavo situaciją, kai tyrėjas įtariamojo paklausė, ar sulaikymo metu buvo įteiktas pranešimas apie teises ir įtariamajam patvirtinus, kad taip, įtariamajam buvo įteiktas Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolas ir nurodyta parašyti „savo teises supratau“. Toks pasirašymas buvo traktuotas kaip įtariamojo valios atsisakyti gynėjo išraiška. Šiais atvejais

teisė į gynėją nebuvo pakomentuota, nesudaryta galimybių susipažinti su protokolo turiniu, o protokolo kopija įtariamajam neįteikta.⁹⁶ Tokia praktika yra nepateisinama ir akivaizdžiai pažeidžia įtariamojo teisę į gynybą.

Tyrėjų nenorą kviesti gynėją į pirmąją sulaikyto asmens apklausą galima sieti su aplinkybe, kad sulaikytas įtariamasis turi būti apklaustas per 24 val., o esant didesniai sulaikytųjų skaičiui, pavyzdžiui, savaitgalį, gynėjo dalyvavimo užtikrinimas lemia papildomas laiko sąnaudas ir grėsmę, kad bus pažeistas BPK nustatytas terminas.⁹⁷ Kaip po stebėtos apklausos nurodė viena tyrėja, apie sulaikyto asmens poziciją dėl gynėjo sužinoma tik apklausos pradžioje, nors „jau iškart po sulaikymo reikėtų sužinoti, ar jis nori advokato, gal nori konkretaus advokato“.⁹⁸

Nuo 2019 m. sausio 1 d. įsigaliojus BPK nuostatomis, kuriomis nustatomas būtinas gynėjo dalyvavimas, kai asmuo yra laikinai sulaikytas, situacijų, kai įtariamasis skatinamas atsisakyti gynėjo, turėtų nelikti. Kita vertus, tai neišspręstą atstovavimo kokybės problemą, kuri plačiau atskleidžiama 4.5 skyrelyje. Taip pat svarbu, kad net ir esant būtino gynėjo dalyvavimo pagrindui, nebūtų pažeista įtariamųjų teisė gintis „per pasirinktą gynėją“. Todėl įtariamajam paprašius pakviesti konkretų gynėją, visais atvejais turi būti susisiekiama su įtariamojo nurodytu advokatu.

Stebėtų apklausų metu užfiksuota viena situacija kai, nepaisant įtariamojo prašymo pakviesti konkretų advokata, buvo iškviešta VGTP advokatė.

Apklausa Nr. 24, apklausiamas maždaug 23-25 metų vyras, įtariamasis smurtu prieš motiną:

Įtariamasis iškart paklausė „kur mano advokatas, aš prašiau, kad atvažiuotų mano advokatas [vardas pavardė]“. Jam tyrėja atsakė, kad dalyvauja VGTP advokatė, ir kad svarbu, kad koks nors advokatas dalyvautų, nes ji tik apklaus ir paleis. VGTP advokatė irgi leido įtariamajam suprasti, kad čia tik formalumas ir kad svarbu, jog tiesiog būtų advokatas.

Apklausos metu įtariamajam buvo skaitomi jo parodymai iš įvykio vietos, papildomai klausiama, kas įvyko. Advokatė apklausos metu apie 20-30 minučių buvo išėjusi į kitą apklausą, paskui grįžo. Aktyviai nedalyvavo, tik kelis kartus išaiškino įtariamajam, ką jis pasirašo. Apklausos metu internete ieškojo įtariamojo minėto advokato kontaktų ir pasiūlė jam paskambinti. Pasakė, kad jis turi teisę rinktis ir turėti kiek nori advokatų, kad ir keturis. Įtariamasis atsakė, kad nereikia ir pats paskambins, kai ji išleis. Apklausos metu nebuvo perskaitytos teisės ar įtarimas, tik surašomas apklausos protokolas.

96 Apklausos Nr. 26, 32, 39.

97 Tokia situacija stebėta apklausose Nr. 50 ir 51.

98 Apklausa Nr. 6, papildomos pastabos.

Aplinkybę, kad ne visada iškviečiamas sulaikyto įtariamojo nurodytas gynėjas, pažymėjo ir advokatai duotuose interviu.⁹⁹

Interviu su advokatu Nr. 4: „Dar yra ir taip, kad yra siūlomas konkretus gynėjas, nebūtinai tas, kurį nori kviesti pats žmogus arba jo artimieji ar jo pavedimu kiti asmenys. Tad ateina kažkas tokio, kuris patars prisipažinti.“

Apibendrinant, nors BPK įtvirtinti Direktyvą dėl teisės turėti advokatą atitinkantys standartai, stebėta praktika atskleidė, kad nenustačius būtinojo gynėjo dalyvavimo pagrindų dažnai buvo vengiama užtikrinti gynėjo dalyvavimą pirmojoje sulaikyto įtariamojo apklausoje. Informacija apie teisę turėti gynėją suteikiama lakoniškai, akcentuojant, kad reikės susimokėti. Taip pat kartais įtariamieji skatinami sutikti, kad pirmoji apklausa vyktų be gynėjo, akcentuojant jų galimybę gynėją pasisamdyti vėliau.

4.2.2 Teisės turėti gynėją užtikrinimas nustačius gynėjo būtinojo dalyvavimo pagrindą

Teisinės pagalbos teikimo sistema Lietuvoje yra centralizuota. Teisinės pagalbos teikimą organizuoja Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, turinti 5 teritorinius skyrius (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Panevėžio).

Nustatę būtinojo gynėjo dalyvavimo pagrindą, tyrėjai privalo užtikrinti gynėjo dalyvavimą apklausoje. Šiuo tikslu Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos darbo metu susisiekiama su pranešimus parinkti gynėją priimančiu asmeniu, kuris perduoda juos advokatą parenkančiam darbuotojui. Poilsio ir švenčių dienomis, taip pat po Tarnybos darbo valandų tyrėjai gynėjus skiria remdamiesi Tarnybos sudarytais advokatų, teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose, budėjimo grafikai. Šie grafikai skelbiami Tarnybos interneto svetainėje.¹⁰⁰

Lentelėje pateikta VGTP Tarnybos informacija apie BPK šiuo metu įtvirtintus būtino gynėjo dalyvavimo pagrindus bei kiek kartų 2017 m. šiais pagrindais buvo paskirtas gynėjas.¹⁰¹ Nuo 2019 m. sausio 1 d. įsigaliojus BPK pakeitimams, gynėjo dalyvavimas bus būtinas ir tais atvejais, kai asmuo yra laikinai sulaikytas.¹⁰²

99 Interviu su advokatais Nr. 1, Nr. 2, Nr. 4.

100 <http://vilnius.teisinepagalba.lt/lt/tm/advokatubudejimograf/>

101 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos 2017 m. veiklos ataskaitos 4 priedas, 4.1 lentelė, <http://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202017%20internetui.pdf>

102 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas, 2018 m. birželio 30 d. Nr. XIII-1438, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35a873127f8511e89188e16a6495e98c?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=32f4d47a-2156-480a-8822-c4a82301692e>

Būtinio gynėjo dalyvavimo pagrindas	Kiek kartų šiuo pagrindu skirtas gynėjas 2017 m.
Nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamasis ar kaltinamas nepilnametis (BPK 51 str. 1 d. 1 p.)	3535
Nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas (BPK 51 str. 1 d. 2 p.)	3280
Nagrinėjant nemokančių proceso kalbos asmenų bylas (BPK 51 str. 1 d. 3 p.)	2457
Kai yra įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją (BPK 51 str. 1 d. 4 p.)	1894
Nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos (BPK 51 str. 1 d. 5 p.)	56
Nagrinėjant bylą kaltinamajam nedalyvaujant (BPK 51 str. 1 d. 6 p.)	66
Tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas (BPK 51 str. 1 d. 7 p.)	2780
Kai sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį (BPK 51 str. 1 d. 8 p.)	162
Nagrinėjant bylą teisme pagreitinto proceso tvarka (BPK 51 str. 1 d. 9 p.)	1649
Nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teismo posėdyje (BPK 322 str. 1 d.)	2033
Kitais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas pripažįsta, kad gynėjo dalyvavimas būtinas, nes be gynėjo pagalbos įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami (BPK 51 str. 2 d.)	6088
VISO	24 000

Statistiniai duomenys rodo, kad tyrėjai, prokurorai ir teismai dažnai naudoja diskrecija pripažinti gynėjo dalyvavimą būtinu. Tai patvirtino ir interviu su tyrėjomis metu surinkti duomenys. Tyrėjos nurodė, kad prokurorai įprastai reikalauja kviesti gynėją visiems laikinai sulaikytiems įtariamiesiems, taip pat atsižvelgiama į asmens išsilavinimą ir kitas aplinkybes.¹⁰³

103 Interviu su tyrėjomis Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

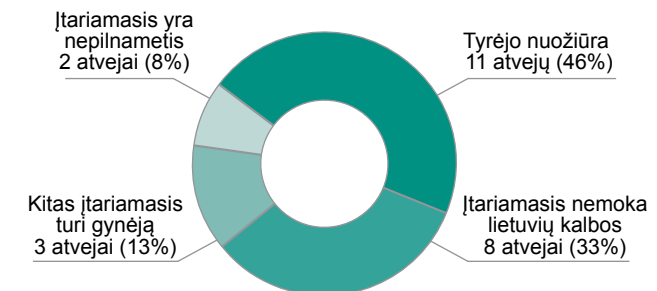
Interviu su tyrėja Nr. 2: „Mes praktikuojam taip, kad jeigu sulaikytas, tai nesvarbu, ar jis lietuvis, ar rusas ar lenkas ar totorius ar kitas, suvaržytos jo teisės ir mes kviečiam gynėją.“

Interviu su tyrėja Nr. 3: „Jei matau, kad jis kokias aštuonias klases baigęs, tai kviečiu gynėją, nes ką jis pats susigaudys.“

Interviu su tyrėja Nr. 4: „Aišku, būna, kad nors ir turintis darbą, jam lyg ir nepriklausytų tas gynėjas, bet žmogus sulaikytas 48 val., aišku, pagal žmogų, bet kviečiam tą gynėją. Jei reikalauja – tai kviečiam, kad atlikti jo apklausą. Nes kas iš to, jeigu jis prasėdės, neduos parodymų ir mes jį paleisim. Vėl gaudyk vėją laukuose, derink apklausos laiką. Tai iš tikrųjų kviečiam.“

Stebėtose apklausose dažniausias iš BPK nustatytų būtinąjo gynėjo dalyvavimo pagrindų buvo aplinkybė, kad įtariamasis nemoka proceso kalbos. Trimis atvejais VGTP gynėjas buvo pakviestas todėl, kad nusikalstamą veiką galimai įvykdė asmenų grupė ir vienas iš įtariamųjų turėjo gynėją. Dar dviem atvejais įtariamasis buvo nepilnametis.

VGTP GYNĖJO DALYVAVIMO APKLAUSOJE PAGRINDAS

Vis dėlto, dažniausiai, net 11 atvejų, VGTP gynėjai buvo išskiesti tyrėjų iniciatyva, nenurodant konkretaus privalomo gynėjo dalyvavimo pagrindo. Vienu iš šių atvejų tyrėja sprendimą skirti gynėją priėmė todėl, kad ketino prašyti prokurorės kreiptis dėl kardamosios priemonės – suėmimo įtariamajam, kuris prieš tai kelis kartus buvo teistas, įskaitant už pasipriešinimą policijos pareigūnams. Tyrėja pakomentavo, kad tokiu atveju gynėjas reikalingas siekiant užtikrinti įtariamojo teises.¹⁰⁴ Dar vienu atveju valstybės garantuojamas advokatas išskiestas vietoje įtariamojo prašyto advokato.¹⁰⁵ Likusiais atvejais tyrėjo sprendimo motyvai nebuvo nustatyti, bet galimai tai atspindėjo interviu metu tyrėjų minėtą praktiką kviesti gynėją laikinai sulaikytiems įtariamiesiems.

104 Apklausa Nr. 6.

105 Apklausa Nr. 24.

4.3 Įtariamojo teisė konfidencialiai pasitarti su gynėju prieš apklausą

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji arba kaltinamieji turėtų teisę be pašalinių susitikti ir bendrauti su jiems atstovaujančiu advokatu, be kita ko, prieš apklausą policijoje (Direktyva dėl teisės turėti advokatą, 3 str. 3 d. a punktas).

Interviu su advokatais metu visi kalbinti advokatai nurodė, kad BPK tiesiogiai įtvirtinus galimybę konfidencialiai pabendrauti su sulaikytu įtariamuoju, nebesusidūrė su situacijomis, kai būtų neleista pasinaudoti šia teise ar būtų griežtai ribojamas pasitarimo laikas. Kartu patys advokatai teigė suprantantys, kad griežti procesiniai terminai, įpareigojantys tyrėjus apklausti sulaikytą įtariamąjį per 24 val., o į teismą dėl suėmimo skyrimo kreiptis per 48 val., objektyviai riboja galimybes gilintis į bylos detales.

Interviu su advokatu Nr. 4: „Aišku, kada sukasi tas dviejų parų terminas, fiziškai tai yra šioks toks iššūkis. Todėl, kad vis tiek žmogus turi būti vežamas į apklausą, kol jis susiranda gynėją. Turi viską labai tiksliai greitai padaryti ir galų gale negali netgi ir ilgai užtrukti su juo, nes žmogus turi būti apklaustas. Jeigu dėl suėmimo, tai atitinkamai į teismą. <...> svarbu susitikti su klientu, išaiškinti jam esminius dalykus ir galų gale poziciją – taip, ne. Pradžioje, pripažįsti – nepripažįsti, laužė – nelaužė tave, duosi – neduosi parodymus. O jeigu duosi, tai kokioje apimtyje. Nes ten detalai aiškintis turbūt nelabai yra tikslinga, nes pirmas 48 valandas ir gynėjas nei turės laiko dokumentų susirinkti, nei aiškiau tą situaciją susivoks ir žinos tik, ką žmogus papasakojo.“

Interviu su advokatu Nr. 5: „Daug ir nuo gynėjo priklauso, nes kaip tu čia paspausi, kad kalbėk dabar per penkias minutes. Pasakysi per penkias minutes, tai aš pasakysiu, kad neduodam parodymų. Tai iš dalies nesileidi pats spaudžiamas. Taip, kad ten labai kažką, tai ne, kad va dabar kalbėk tik dešimt minučių, kiek reikia, tiek ir pakalbam. Galbūt ten kažkokia praktinė būna, kad tuoj užsidarys kažkas, gal galėtų taip pasakyti. Bet kad būtų kažkokia tendencija, sistema, tai aš to tikrai negalėčiau pasakyti.“

Stebėtų apklausų metu tik dviem atvejais gynėjai paprašė galimybės konfidencialiai pasitarti su sulaikytu asmeniu prieš apklausą.¹⁰⁶ Abiem atvejais tyrėjai neturėjo jokių prieštaravimų ir kartu su stebėtoju išėjo į koridorių, palikdami gynėją su įtariamuoju apklausų kambaryje. Dar dviem atvejais būtent tyrėjai pasiūlė gynėjams galimybę privačiai pasitarti su įtariamuoju.¹⁰⁷ Tokie pasitarimai truko 5-10 min.

Taip pat du kartus buvo stebėta situacija, kai trumpas 1-2 min. trukmės gynėjo pasitarimas su įtariamuoju vyko patalpoje esant tyrėjui.¹⁰⁸

106 Apklausos Nr. 34, 55.

107 Apklausos Nr. 6, 42.

108 Apklausos Nr. 47, 52.

Apklausa Nr. 47, apklausama nepilnametė mergina:

Atėjęs VGTP advokatas pasiteiravo tyrėjos, kiek metų įtariamajai, su įtariamąja nepasisveikino.

Tarp advokato ir tyrėjos prasideda ginčas dėl budinčio advokato iškvietimo. Advokatas, atrodo, yra nepatenkintas, kad buvo paskirtas į šią apklausą, jis turėjo eiti į kitą. Nurodo tyrėjai aiškintis su Tarnyba, nes „ne pirmas kartas“. Tyrėja įteikia įtariamajai pranešimą apie įtarimą: Čia yra pranešimas apie įtarimą, perskaityk ir pasirašyk. Čia ne dėl to, kad prisipažįsti.

Advokatas paaiškina: Kai perskaitysi, turėsi teisę su advokatu pašnekėti prieš apklausą.

Įtariamajai perskaičius, advokatas: „Jeigu nori, galim porą minčių pašnekėti“. Paaiškina, kad geriau neduoti parodymų šiandien. Tą aiškina patalpoje sėdint tyrėjai ir stebėtojai.

Įtariamoji pasinaudojo advokato patarimu ir nusprendė neduoti parodymų. Tyrėja daugiau neklausinėjo, išskyrus „kokie tavo motyvai neduoti?“.

Įtariamoji: Ką aš žinau.

Advokatas: Pasinaudojo savo teise, nereikia jokių motyvų.

Apklausa Nr. 52, apklausiamas 60 m. amžiaus vyras, įtariamasis smurtu prieš žmoną:

Atvyksta VGTP advokatas, paaiškina, kad mokėti nereikės. Prie tyrėjo pasitaria su įtariamuoju apie strategiją – kad geriau kalbėti, su visa priešistore ir pan.

Trimis stebėtais atvejais tyrėjas arba gynėjas informavo įtariamąjį apie galimybę pasitarti, tačiau įtariamasis nepageidavo pasinaudoti šia teise.¹⁰⁹

Nors surinkti duomenys leidžia teigti, kad gynėjui pageidaujant yra užtikrinama galimybė pasitarti su įtariamuoju be pašalinių asmenų, tai iki galo nepanaikina grėsmių pasitarimo konfidencialumui. Interviu metu advokatai nurodė, kad ikiteisminio tyrimo įstaigose ne visada yra patalpos, kuriose būtų užtikrintas gynėjo ir įtariamojo pasitarimo konfidencialumas. Neretai pasitarimas vyksta tiesiog policijos komisariato koridoriuje arba apklausų kambaryje, kur egzistuoja galimybė daryti vaizdo ir garso įrašą. Šią problemą advokatai ypatingai akcentavo kalbėdami apie Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų vykdomas apklausas.

Interviu su advokatu Nr. 4: „Įsivaizduokime, apklausa STT. [...] Kur STT patalpose pasikalbėti be pašaliečio ir be rizikos, kad ten yra koks nors aparatukas. Aš tikrai ten nenorėčiau šnekėtis, nes žinau bent vieną pareigūną, kuris dirbdamas anksčiau policijoje turėjo kabinete kamerą. Ir jis viską įsirašydavo. Aišku, tiesiogiai to nepanaudos, bet netiesiogiai galimybės yra labai plačios.“

109 Apklausos Nr. 45, 46, 48.

Interviu su advokatu Nr. 5: „Aišku tik tiek, kad visą laiką bent jau man ta baimė dėl kontroliavimo. Kiek tu likęs pas kažką komisariato kabinete iš tikrųjų kalbėsi dviese, ar dar yra ir trečia ausis.“

Nurodytos aplinkybės rodo, kad turėtų būti ieškoma organizacinių sprendimų, siekiant garantuoti advokato ir jo kliento pasitarimo konfidencialumą.

4.4 Gynėjo galimybė veiksmingai dalyvauti įtariamąjo apklausoje

Gynėjo galimybę veiksmingai dalyvauti su įtariamuoju atliekamuose procesiniuose veiksmuose užtikrina BPK įtvirtintos gynėjo teisė apklausų ir kitų procesinių veiksmų metu užduoti klausimus, prašyti paaiškinimų ir daryti pareiškimus, susipažinti su protokolais ir reikšti pastabas dėl jų turinio.¹¹⁰ Gynėjas turi ne tik teisę, bet ir pareigą teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą ir panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę.¹¹¹

Tyrimo metu apklausti advokatai teigė praktikoje nesucidūrę su situacijomis, kai būtų aiškiai trukdoma įgyvendinti pamatines procesines įtariamąjo ar gynėjo teises, nors tyrėjai kartais ir priešiška reaguoja į aktyvų gynėjo vaidmenį. Apskritai advokatų patirtys apie bendravimą su tyrėjais buvo skirtingos.

Interviu su advokatu Nr. 3: „Su mumis, advokatais, tai pagarbiai kalba. Pagarbą jaučia, nėra taip, kad būtų kažkokių problemų. Bet čia irgi nuo situacijų turbūt priklauso. Jeigu būčiau labai neparankus, tai visaip gali būti. Bet kol kas stengiamės vieni kitus gerbti. [...] Nes aš puikiai įsivaizduoju, kad gali būti tokių, kur, tarkim, klientas šneka kažką ir puoli sakyti, kad naudokis teise tylėti. Tada visaip gali susiklostyti.“

Interviu su advokate Nr. 2: „Susidūriau komisariate su tokia situacija. Tyrėja ten jau buvo labai nusiteikusi, nors byla nieko rimto. Tai kai pradėjau žmogui aiškinti teises, tai ji man pradėjo sakyti: „Tu čia neaiškink, laikas suplanuotas, eikit iš čia“. Na ir kai aš jai išaiškinau pagal procesinį įstatymą, kokios jos, kaip tyrėjos, pareigos, tai ji atsisuko į mano klientą ir sako: „Žinai, aš tau siūlyčiau samdyti valstybinį, tu didelius pinigus moki, tau neapsimoka. Bus viskas valstybės sąskaita ir bus tau gerai.“ Tai sakau: „Kam bus gerai? Jam ar jums?“. Tai būna ir tokių atvejų.“

Buvo akcentuota, kad daug kas priklauso ir nuo tyrėjų, ir nuo gynėjo, kiek tvirtai jis laikosi principinių nuostatų dėl gynybai reikšmingų aplinkybių.

Interviu su advokatu Nr. 4: „Prasideda įdomybės skaitant protokolą, tai čia vėlgi viskas priklauso išimtinai nuo tyrėjo. Vieni yra labai geranoriški ir

110 BPK 48 str. 1 d. 6 p., 178 str. 5 d.

111 BPK 48 str. 2 d. 1 p.

tikslina, kiti kaunasi dėl savo formuluočių iki paskutinio. O tos formulotės yra toli nuo kodeksinio reikalavimo užrašyti kaip įmanoma pažodžiui, ten yra teisiniais terminais. [...]

Dažniausiai pavyksta suderinti, aktyvus advokatas visada sakys, kad, „jeigu jūs nepatikslinksite taip, kaip žmogus sako, aš darysiu rankraštinį prieraišą, o jeigu jūs ir to neleisite, skųsiu“. Aišku, tai yra konfliktas, bet... [...] Tai aš noriu pabrėžti, kad tyrėjai yra labai įvairūs ir gynybos sėkmė daug priklauso ir nuo to, koks žmogus bus. Aišku, kaltinimui ta konfliktinė apklausa irgi nėra naudinga, nes visi įsitempę ir summa summarum – tai nebūna kokybiška apklausa.“

4.5 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybė

Valstybės narės imasi reikiamų priemonių, taip pat susijusių su finansavimu, siekdamos užtikrinti: a) veiksmingą teisinės pagalbos sistemą, kuri yra tinkamos kokybės, ir b) kad teisinės pagalbos paslaugos būtų tinkamos kokybės siekiant užtikrinti teisingą procesą, tinkamai atsižvelgiant į teisinės profesijos nepriklausomumą; (Direktyva dėl teisinės pagalbos, 7 str. 1 d.)

Tyrimą vykdę stebėtojai dalyvavo 22 apklausose, kuriose dalyvavo VGTP gynėjai ir vienoje, kurioje įtariamąjį atstovavo privačiai samdytas gynėjas. Dar vienu atveju, kai įtariamąjį atstovavo privatus advokatas, stebėtojai leista dalyvauti tik įžanginėje apklausos dalyje.

Privačiai samdytas gynėjas atsakė į įtariamajam rūpimus klausimus, buvo aktyvus apklausoje, uždavė klausimų įtariamajam, pateikė pastabų protokolui. VGTP gynėjai buvo aktyvūs 8 atvejais (36 %), t. y., uždavė įtariamajam patikslinančius klausimus, prašė įtraukti tam tikras aplinkybes į apklausos protokolą.¹¹²

Toliau pateikiamas pavyzdys, kai apklausa vyko itin sklandžiai, o VGTP gynėjas aktyviai naudojo procesinėmis teisėmis, teikdamas pagalbą įtariamajam.

Apklausa Nr. 34, apklausiamas 35-40 m. amžiaus vyras, įtariamasis priešiniu policijos pareigūnams:

Kol laukiama VGTP gynėjo, vertėja perskaito įtariamajam pranešimą apie teises.

Netrukus atvyksta gynėjas, ir, kol tyrėja surenka reikiamus gynėjo duomenis į sistemą, vertėja perskaito pranešimą apie įtarimą. Įtariamasis pasirašo, kai gynėjas patikina, kad pasirašydamas tiesiog patvirtina, jog yra informuotas apie įtarimą.

Gynėjas paprašo laiko pasitarti su įtariamuoju.

112 Apklaušos Nr. 2, 5, 23, 34, 47, 48, 52, 54.

Tyrėja iškart sutinka ir kartu su vertėja ir stebėtoja apklausos kambaryje palieka gynėją su įtariamoju. Tyrėja neriboja pasitarimui skirtu laiku ir kantriai už durų laukia, kol advokatas praneš, jog galima sugrįžti ir pratęsti apklausą. Pasitarimas užtrunka apie 10 min.

Grįžus yra toliau vykdoma apklausa. Tyrėja apklausą vykdo rusų kalba, gynėjas intervencijas taip pat daro rusų kalba. Kartais įsitraukia ir vertėja, patikslindama reikalingas formuluotes.

Akivaizdu, jog pasitarimas su gynėju įtariamajam buvo naudingas, nes kalbėdamas neretai pasižūri į gynėją, į ką gynėjas palinksi, taip parodydamas, jog įtariamasis viską dėsto teisingai. Gynėjas padaro kelias intervencijas, patikslindamas klausimus ir taip padėdamas įtariamajam suformuluoti atsakymus. Vertėja garsiai perskaito (iškart versdama) surašytą protokolą. Kelias vietas įtariamasis ir gynėjas patikslina.

Atspausdinusi protokolą, tyrėja jį iškart paduoda įtariamajam, tačiau gynėjas paprašo pirmiausia jį perskaityti pats. Gynėjas atidžiai perskaito protokolą, pastabų neturi ir tik tada perduoda pasirašyti įtariamajam.

Apklausos pabaigoje gynėjas savo iniciatyva pasisiūlo paskambinti įtariamojo žmonai, kad ši galėtų atvykti jo pasitikti (kadangi įtariamasis savo telefoną atgaus tik vėliau).

Visgi daugumoje stebėtų atvejų situacija buvo priešinga. 14 atvejų (64 %) VGTP gynėjo vaidmuo apklausoje buvo visiškai pasyvus, t. y., advokatas apsiribojo buvimu apklausos patalpoje ir nesiėmė jokios iniciatyvos patarti atstovaujama įtariamajam. Vienu atveju VGTP gynėjas, stebėtojai pasiteiravus, ar neprieštaraus jos buvimui apklausoje, atsakė: „aš čia nieko nesprendžiu, viskas priklauso nuo tyrėjos, aš toks pat stebėtojas, kaip ir jūs“.¹¹³

Apklausa Nr. 18, apklausiamas užsienietis, įtiriamas vagyste iš parduotuvės:

Įtariamasis klausia VGTP gynėjos, ar sankciją suimti gali duoti tik teismas. „Mažiau pliurpkit“ – atsako advokatė rusiškai. Įtariamasis: „tai aš galiu paklaust savo advokato, ar suimti gali tik teismas?“. Advokatė patvirtina, kad sulaikymas galimas tik iki 48 val., vėliau – tik teismo sprendimu.

Trimis stebėtais atvejais VGTP gynėjai dalyvavo dviejose apklausose vienu metu ir dėl to buvo ne visą apklausos laiką.¹¹⁴ Vienu atveju gynėja, paraleliai dalyvavusi kitoje apklausoje, apklausą paliko 20-30 min. Kiti du atvejai pristatyti toliau:

Apklausa Nr. 5, apklausiamas 25 m. amžiaus vyras, įtiriamas smurtu prieš žmoną:

Tyrėja stebėtojai paaiškina, kad iškviėtė VGTP advokatę, kurią „pasiėmė“ kolegė, vykdanči apklausą gretimoje patalpoje. Retoriškai teiraujasi, „ar taip draugiška“.

¹¹³ Apklausa Nr. 19, papildomos pastabos.

¹¹⁴ Apklausa Nr. 5, Nr. 23, Nr. 24.

[...] Maždaug po dviejų trečdalių apklausos atėjo VGTP advokatė. Advokatė pasiūlė tyrėjai fiksuoti apklausos pradžios laiką nuo tada, kai baigėsi ankstesnė apklausa, nes po to „gali būti problemų“, jei persidengs apklausos laikas. Tyrėja atsakė, kad suprato.

Apklausa Nr. 23, apklausiamas apie 30 m. amžiaus vyras, įtiriamas grašiniu nužudyti:

Apklausos pradžioje įtariamajam išverčiamas pranešimas apie įtarimą bei pagrindinės turimos teisės. Tiek tyrėja, tiek gynėja keletą kartų patikslina, ar įtariamasis sutinka duoti parodymus. Yra patikinamas, kad neprivalo to daryti. Įtariamasis teigia, jog parodymus duos, nes neturi ko slėpti, ir nori papasakoti, kas vyko. Kaltės nepripažįsta.

Ta pati VGTP gynėja dalyvauja dviejose apklausose vienu metu. Sudalyvavusi apklausos pradžioje ir įsitikinusi, kad įtariamasis tikrai nori duoti parodymus, advokatė palieka apklausą ir grįžta tik jos pabaigoje, kai reikia pasirašyti apklausos protokolą.

Tokios situacijos atskleidžia, kad kartais VGTP gynėjų dalyvavimas apklausoje iš esmės yra tik atstovavimo ir gynybos regimybė. Atvejai, kai gynėjas apklausoje dalyvauja tik formaliai, ar dalyvauja tik dalyje apklausos, pažeidžia įtariamojo teisę į veiksmingą teisinę gynybą, nes ne tik nesuteikiama pagalba įtariamajam, bet ir apsunkinama įtariamojo padėtis. Pavyzdžiui, teismai, vertindami kaltinamųjų skundus dėl ikiteisminio tyrimo metu vykusių pažeidimų (netinkamo vertimo, tyrėjų veiksmų), paprastai atsižvelgia į tai, ar procesiniame veiksmė dalyvavo gynėjas, ar gynėjas kėlė procesinių teisių pažeidimo klausimą ir pan. Bylos dokumentacijoje užfiksuotas gynėjo dalyvavimo faktas gali apsunkinti įtariamojo galimybę vėliau ginčyti pareigūnų veiksmus ar įrodyti buvus procesinių teisių pažeidimus. Be to, žinodami apie formalų VGTP gynėjų požiūrį į įtariamojo interesų atstovavimą, tyrėjai gali vengti kviesti į sulaikyti įtariamojo apklausą jo nurodytą advokatą.

Kritiškas nuomones dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatų teikiamų paslaugų kokybės išsakė ir tyrėjos bei privačiai praktikuojantys advokatai.

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Man tai labai nepriimtina, bet ne apie visus galiu pasakyti. Jau yra advokatai, kam per septyniadešimt, aštuoniasdešimt metų tai... Šneka atėję pas mus apie tarybinius laikus, tai tikrai gėda prieš savo įtariamuosius.“

Interviu su tyrėja Nr. 4: „Yra tokių, kad jokios naudos tam įtariamajam, tik tyrėjui nebent, kad plusų užsideda.“

Interviu su tyrėja Nr. 5: „Natūralu, kai žmogus gauna fiksuotą algą kas mėnesį ir iš vieno įtariamojo apklausos laksto į kitą, tai greičiausiai šimtuko nesitikėkim iš jo. Principe pasėdi kažkur netoli durų, pažiūri, kad niekas nemuštų ir nespauštų. Pasibaigė apklausa, parašą padėjo ir išėjo.“

Interviu su advokate Nr. 2: „Gal mums ir neetiška taip kalbėti, bet esu ir viešai ne vieną kartą taip sakiusi, todėl leidžiu sau pasikartoti, kad valstybės garantuojami advokatai yra visiškai neefektyvi gynyba. Buvimas „dėl kvapo“ neužtikrina įtariamojo teisių ir teisėtų interesų. [...] Nes kaip jie patys sako: „Mūsų paskirtis – netrukdyti tyrimui.“

Minėtos aplinkybės leidžia kelti klausimą, ar Lietuvoje bus tinkamai įgyvendinta Direktyva dėl teisinės pagalbos, kuri turi būti perkelta iki 2019 m. gegužės 25 d.

Be to, pasyvus VGTP gynėjų vaidmuo apklausose gali skatinti pareigūnus vietoje sulaikyto įtariamojo pageidaujamo gynėjo į apklausą kviešti VGTP gynėją. Tyrimo metu trys advokatai teigė susidūrę su situacijomis, kai pradiniam ikiteisminio tyrimo etape kitų nei policija institucijų (Specialiųjų Tyrimų Tarnybos, Finansinių Nusikaltimų Tyrimo Tarnybos) tyrėjai vengė kviešti įtariamojo prašomą gynėją, vietoje jo siūlydami VGTP gynėją.¹¹⁵

Interviu su advokatu Nr. 1: „Buvo tokių atvejų, kai žmogus dar neturi advokato, tai jį bando įkalbinėti, kad tau advokato nereikia, mes tau duosim valstybinį advokatą, ten viskas bus gerai.

Kaip pavyzdys vieną tokį atvejį teko turėti, kai klientė sako „išsivežė sūnų, gal galite nuvykti, ten [...] apklausa vyksta“. Skambinu jiems, sakau, „aš noriu ginti“, jie man sako „mes jau vykdome apklausą, jūsų nelauksime, jis pageidavo valstybinio gynėjo“ ir panašiai. Ateini sakai „aš toks ir toks“, padedi orderį, sako „mes jau baigėm apklausą“.

[...] Sakau „prašau man Teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, kur jis nurodė, kad noriu, kad mane gintų valstybinis advokatas“. O prieš tai, beje, sakau „tai kur tas valstybinis gynėjas?“. „Tai va ten sėdi pas jus kitoj pusėj“. O jis ten savo kažkokią bylą varto, o tie vienas ant vieno ir klausinėja. Sakau „čia ką, gynėjas?“.

O jie sako „viskas advokate, jau baigėm, belieka pasirašyt“. Ir jeigu būtų įvykdę šitą formalumą ir pakišę jam pasirašyti, tai tokiu atveju viskas, būtų apklausa įvykusi, o jis ten buvo pripasakojęs tokių dalykų, kur tikrai nenorėjo, kad būtų užfiksuoti ir pasitaręs su gynėju jis būtų pasinaudojęs teise neduoti parodymų apie tam tikrus dalykus.“

Atsižvelgiant į tai, kad teisinė pagalba teikiama asmenims, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių yra labiau pažeidžiami, netinkama dalies VGTP advokatų teikiamų paslaugų kokybė yra rimta sisteminė problema, menkinanti pasitikėjimą advokatais, teisine pagalba ir baudžiamojo proceso teisingumu apskritai.

¹¹⁵ Interviu su advokatais Nr. 1, Nr. 2, Nr. 4.

4.6. Įtariamojo teisė neduoti parodymų ar tylėti

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji ir kaltinamieji turėtų teisę tylėti, kai tai susiję su nusikalstama veika, kurią jie įtariamai arba kaltinami padarę (Direktyva dėl nekaltumo prezumpcijos, 7 str. 1 d.).

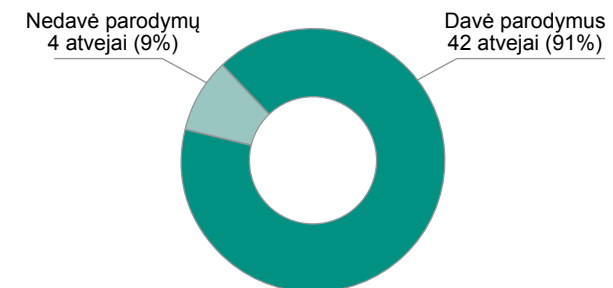
Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji ir kaltinamieji turėtų teisę neduoti parodymų prieš save (Direktyva dėl nekaltumo prezumpcijos, 7 str. 2 d.).

Su įtariamojo teise į gynybą glaudžiai susijusi teisė tylėti. Konstitucija draudžia bet koku būdu versti asmenį duoti parodymus prieš save,¹¹⁶ o BPK įtvirtinta įtariamojo teisė „tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“.¹¹⁷ Teisė tylėti į įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių teisių sąrašą buvo įtraukta jau 2014 m. Tačiau perkeltant Direktyvą dėl nekaltumo prezumpcijos¹¹⁸ ši teisė papildyta tiesiogine nuoroda į teisę „atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“. Taip pat įtvirtinta ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareiga prieš apklausą išaiškinti šią teisę įtariamajam.¹¹⁹

Įtariamojo pasirinkimas tylėti nesuteikia pagrindo daryti įtariamajam nepalankias išvadas. Taip pat įtariamasis neturi pareigos sakyti tiesą, jam negali būti taikoma atsakomybė už melagingus parodymus.¹²⁰

34 stebėtais atvejais (63 %) iš 54 įtariamasis apklausos pradžioje buvo žodžiu informuotas apie teisę neduoti parodymų arba paklaustas, ar sutinka duoti parodymus. Iš 46 atvejų, kai stebėtojams buvo leista dalyvauti visoje apklausoje, teise neduoti parodymų pasinaudojo 4 įtariamieji (9 %), iš jų trys – patarti gynėjo. Likusiais atvejais įtariamieji davė parodymus.

PARODYMŲ DAVIMAS PIRMOSIOS APKLAUSOS METU

¹¹⁶ Konstitucijos 31 str. 3 d.

¹¹⁷ BPK 21 str. 4 d.

¹¹⁸ 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343>

¹¹⁹ BPK 188 str. 3 d., 272 str. 1 d.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.

Stebint apklausas buvo užfiksuotas tik vienas atvejis, kai įtariamajam buvo daromas spaudimas duoti parodymus apie įvykio aplinkybes.

Apklausa Nr. 7, apklausama 25 m. amžiaus moteris, įtariama vagyste iš parduotuvės:

Baigusi pildyti anketinius duomenis, tyrėja garsiai paklausia įtariamąsios „Ar žinote, kokios jūsų teisės yra?“ į ką įtariamoji atsako „ne“. Tuomet tyrėja, žiūrėdama į kompiuterį, garsiai ir lėtai perskaito teisių pavadinimus iš Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedo. Teisė tylėti praleidžiama.

[...]

Pradėjusi pildyti apklausos protokolą gynėją iš „jūs“ pereina į kreipinį „tu“. Ji užduoda klausimus įtariamajai apie įvykio aplinkybes, dažnai klausimai yra menamieji (tyrėja pasiūlo savo versiją ir klausia „ar taip?“, įtariamoji kartais sutinka, kartais – ne). Užduodama klausimus tyrėja kartais pakelia balso toną, pradeda šiek tiek „spausti“ įtariamąją; jeigu įtariamoji nenori atsakinėti į klausimus, iš karto sako – „jeigu aš klausiu, tu man turi atsakyti“.

5-7 minutes užtrunka tyrėjos ir įtariamąsios diskusija apie tai, ką reiškia žodis „užkrauti“. Tyrėja siūlo rašyti „pavogti“, įtariamoji nesutinka, kad tai yra tinkamas sinonimas. Kažkuriu metu įtariamoji supyksta – „tai jeigu norit taip rašyti, ko manęs klausinėjat“, tuomet tyrėja nusileidžia – „gerai, gerai, rašysiu užkrauti“. Ji priduria, kad galėtų surašyti savo įvykių versiją apskritai įtariamąsios neklausinėdama, bet taip nedarys (reikšmingai pasižiūri į ZTSl stebėtoją).

Apibendrinant, stebėtų apklausų metu nebuvo užfiksuota aiškių teisės tylėti ir neduoti parodymų pažeidimų, o dauguma įtariamųjų sutiko duoti parodymus ir atsakė į visus apklausos metu užduotus klausimus.

4.7. Teisė po sulaikymo informuoti ir susisiekti su trečiuoju asmeniu

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji arba kaltinamieji, kurių laisvė atimta, turėtų teisę reikalauti, kad nepagrįstai nedelsiant apie jų laisvės atėmimą būtų informuotas bent vienas jų nurodytas asmuo, pvz., giminaitis ar darbdavys, jei jie to pageidauja (Direktyva dėl teisės turėti advokatą, 5 str. 1 d.).

Valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji arba kaltinamieji, kurių laisvė atimta, turėtų teisę nepagrįstai nedelsiant susisiekti su bent vienu jų nurodytu trečiuoju asmeniu, pavyzdžiui, giminaičiu (Direktyva dėl teisės turėti advokatą, 6 str. 1 d.).

BPK įtvirtina sulaikyto ar suimto įtariamąjo teisę informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį.¹²¹ Ši teisė realizuojama asmenį sulaikiusiam pareigūnui

121 BPK 21 str. 4 d.

susisiekiant su įtariamąjo nurodytu šeimos nariu ar artimuoju giminaičiu. Jei-
gu įtariamasis jokie asmens nenurodo, tačiau pageidauja, kad apie sulaikymą ar suėmimą būtų pranešta, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras savo nuožiūra privalo pranešti vienam iš įtariamąjo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei šį pavyksta nustatyti. Jei įtariamasis apie jo sulaikymą ar suėmimą nori informuoti kitą asmenį, kuris nėra šeimos narys arba artimasis giminaitis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras praneša apie tai tuo atveju, jei, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro manymu, tai nepakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei ar sulaikytojo ar suimtojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių saugumui.¹²²

Pildant asmens laikino sulaikymo protokolą, dalyje „Įtariamąjo pareiškimas dėl pranešimo apie laikiną sulaikymą jo šeimos nariui, artimam giminaičiui ar kitam jo nurodytam asmeniui“ pareigūnai įrašo sulaikytojo nurodytus šeimos nario ar kitos asmens duomenis (vardas, pavardė, telefono numeris) ir paskambina nurodytam asmeniui.¹²³

Įtariamajam įteikiamame pranešime apie teises nustatyta, kad įtariamajam turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie sulaikymą ar suėmimo paskyrimą.¹²⁴ Tačiau kalbintos tyrėjos išsakė skirtingas pozicijas dėl sulaikyto įtariamąjo galimybės pačiam pabendrauti su šeimos nariu ar artimu giminaičiu.

Interviu su tyrėja Nr. 1: „Aišku, mes jam telefono pačio neduodam, paprašom numerio ir mes patys paskambinam. [...] Nes yra informacijos perdavimai ir niekur nenumatyta duoti telefoną. Nuo sulaikymo momento, jeigu mes duotume įtariamajam rankoje daiktą, tai tada pareigūnams turėtų būti pradėti tarnybiniai patikrinimai.“

Interviu su tyrėja Nr. 2: „Aš leidžiu, ir jeigu mano darbuotojos klausia, sakau leisk. Aišku, priklausau nuo to, koks žmogus ir kaip elgiasi. Bet aš leidžiu.“

Interviu su tyrėja Nr. 3: „Aš leidžiu paskambinti. Turi būti žmogiškumo faktorius.“

Interviu su tyrėja Nr. 4: „Paskambina pareigūnai, bet numerį [telefone] leidžiam susirasti. Yra ir duomenų bazės, jei pradėtas ikiteisminis tyrimas. Yra reaguojančios pajėgos, gali ir nuvažiuoti, pranešti.“

Interviu su tyrėja Nr. 5: „[Įtariamasis] pasako telefoną ir tyrėjas ar tas, kas rašo sulaikymo protokolą, paskambina artimiesiems.“

122 BPK 140 str. 7 d., 128 str., Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas.

123 Įtariamąjo laikino sulaikymo protokolai, Forma patvirtinta Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymu Nr. I-288.

124 Ten pat.

Šie interviu rodo, kad vieningų taisyklių dėl galimybės sulaikytam įtariamajam pačiam pabendrauti su šeimos nariu nėra, ir skirtingose policijos įstaigose ar netgi tos pačios įstaigos viduje gali būti laikomasi skirtingos praktikos.

Situacijas, kai įtariamiesiems nebuvo sudaryta galimybė po sulaikymo susisiekti su šeimos nariais, iliustruoja ir ištraukos iš apklausų.

Apklausa Nr. 13, apklausiamas 20 m. amžiaus vyras, įtariamasis turėjęs narkotinių medžiagų:

Tyrėja: Gynėjas jums nepriklauso. Todėl jei norėsite, kad dalyvautų advokatas, reikės susimokėti.

Įtariamasis: Aš noriu pasikalbėti su tėvais. Kai mane sulaikinėjo, sakė, kad vėliau leis, bet neleido.

Tyrėja atkalbinėja nuo skambučio, aiškina, kad gynėją bus galima pasikviesti ir vėliau. „Blogai skaitėt teises“. Įtariamasis nusileidžia.

Apklausa Nr. 17, apklausiamas 20 m. amžiaus moteris, įtariama turėjusi narkotinių medžiagų:

Įtariamoji prašo paskambinti mamai arba sesei, nes niekas nežino, kad sulaikyta, pareigūnai neleido paskambinti.

[...]

Įtariamoji sako, kad norėtų, jog dalyvautų advokatas. Tyrėja parodo nepasitenkinimą. „Jau apsisprendei, ko tu nori?“ Įtariamoji patvirtina, kad norėtų advokato.

Tyrėja išeina paskambinti, grįžusi informuoja, kad susiekė su sulaikytosios sese, dabar reikės grįžti į kamerą ir laukti, kada bus advokatas.

Apklausa Nr. 44, apklausiamas 50 m. amžiaus vyras, įtariamasis vairavęs neblaivus:

Po apklausos įtariamasis klausia, kaip paskambinti sugyventinei. Tyrėjas paklausia, ar, kai buvo sulaikytas, įtariamasis su savimi turėjo telefoną. Įtariamajam atsakius, kad taip, tyrėjas nurodo, jog jis galbūt greitai bus paleistas ir problema išspręsta, nes jam bus gražinti daiktai.

Po vienos apklausos įtariamasis nurodė stebėtojui, kad jam nebuvo leista niekam paskambinti, argumentuojant tuo, kad „jau pavėlavo“. ¹²⁵ Siekiant užtikrinti veiksmingą teisės informuoti ir susisiekti su trečiuoju asmeniu įgyvendinimą, asmeniui turi būti sudaroma galimybė pageidavimą dėl trečiojo asmens informavimo išreikšti ir vėliau, ne tik pildant sulaikymo protokolą. Taip pat turėtų būti suteikiama galimybė pabendrauti su šiuo asmeniu tiesiogiai, nebent egzistuočių aplinkybės, pateisinančios priešingą sprendimą.

¹²⁵ Apklausa Nr. 4, papildomos pastabos.

4.8 Galimybės daryti įtariamojo apklausos įrašą vertinimas

Vykdamas tyrimą paaiškėjo, kad nors teisinis reguliavimas atitinka pagrindinius ES direktyvose nustatytus įtariamųjų procesinių teisių standartus, praktikoje galimos situacijos, kai šių standartų nėra laikomasi. Pavyzdžiui, įtariamasis teigia, kad jam nebuvo įteiktas pranešimas apie teises ar pranešimas apie įtarimą, neužtikrinamas gynėjo dalyvavimas ir pan. Tokiais atvejais kilus ginčui tampa sudėtinga ar neįmanoma nustatyti tikrąsias aplinkybes.

Pavyzdžiui, teismų praktikoje vertinant kaltinamųjų teiginius, kad ikiteisminio tyrimo metu pareikštas gynėjo atsisakymas nebuvo savanoriškas, nes jie nebuvo informuoti apie teisę turėti gynėją, buvo apsvaigę, nesuprato atsisakymo pasekmių ar patyrė tyrėjų spaudimą atsisakyti gynėjo, atsižvelgiama į įvairias bylos aplinkybes, įskaitant:

- ar įtariamasis atsisakė teisės turėti gynėją ir ar šis atsisakymas yra užfiksuotas protokole;
- ar yra duomenų, kad byloje buvo sąlygos būtinam gynėjo dalyvavimui;
- ar kitose tyrimo stadijose įtariamasis pasinaudojo savo teise į gynėją;
- ar byloje yra duomenų, kad gynėjo buvo atsisakyta ne paties įtariamojo iniciatyva, „o dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų įtakos“. ¹²⁶

Siekiant įvertinti pastarąją aplinkybę, teisėjai gali pasikviesti ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir apklausti juos apie gynėjo atsisakymo aplinkybes. Tačiau, kaip nurodė 2017 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto vykdytame tyrime dalyvavęs teisėjas, tokiais atvejais būna labai sudėtinga nustatyti faktines aplinkybes, nes kaltinamojo žodžiai yra supriešinami su pareigūno žodžiais, o daugiau jokių duomenų apie tai, kas vyko apklausos metu, nėra. ¹²⁷

Viena iš priemonių siekiant užtikrinti įtariamojo ir jo gynėjo procesines teises apklausos metu galėtų būti kiekvienos apklausos fiksavimas darant garso ir vaizdo įrašą. Įrašas taptų vertingu informacijos šaltiniu nagrinėjant ginčus dėl to, ar įtariamajam buvo tinkamai užtikrinta teisė į gynybą, ar nebuvo daromas spaudimas atsisakyti gynėjo, duoti parodymus ir pan.

Interviu metu tokią galimybę teigiamai vertino visi advokatai. ¹²⁸

Interviu su advokatu Nr. 4: „Garso įrašymas ir ikiteisminio tyrimo metu, jis iškart leistų atsakyti į tokius kaip ar teisingai buvo žmogus supažindintas su jo teisėmis, ar pilnai jam išaiškinta, ar protokolai atitinka tai, ką žmogus pasakė.“

¹²⁶ Žr. pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26/2010. Iš: N. Bitiukova ir kiti. *Prieinamas teisingumas. Teisė turėti advokatą ir teisė į nemokamą teisinę pagalbą baudžiamajame procese*. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2017, p. 15.

¹²⁷ N. Bitiukova ir kiti. *Prieinamas teisingumas. Teisė turėti advokatą ir teisė į nemokamą teisinę pagalbą baudžiamajame procese*. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2017, p. 15.

¹²⁸ Interviu su advokatais Nr. 1, 2, 3, 4, 5.

Interviu su advokatu Nr. 5: „Aš tai manau, kad įrašas pagerintų situaciją, nes ir teisminiame nagrinėjime tai pagerina tą kultūrą kaip tokią. Nes gali būti ne procesiniai pažeidimai, bet pati ta kultūra. Šiaip tai daug ką lemia tas elgesys. Tai kažkiek susaistytų.“

Tyrėjų pozicijos dėl galimybės daryti vaizdo ir garso įrašą išsiskyrė.

Interviu su tyrėju Nr. 1: „Tai būtų idealu. Nes tada tikrai ir būtų pareigūno darbo kokybė iškart matoma, ir kur pasitaisyti mes turėtume, ir tada kai ginčai kyla, sakykim, ypač kai dažniausias būna, kad mane tyrėja vertė, mušė – vos ne. Tikrai būtų idealu. Dabar jau yra mažamečių apklausos kambariai su tais garso įrašais, – tai labai gerai. [...] Visi tikrai pareigūnai nori, visi nori.“

Interviu su tyrėju Nr. 2: „Man asmeniškai tikrai netrukdytų, bet gali trukdyti įtariamajam. Kažką pasakyti daugiau gal bijos. Nes kai žino, kad įrašinėja, labiau susikaupia, kitaip biškį reaguoja. Nes apie tai, kad daromas garso ar vaizdo įrašas turim pranešti, informuoti apie tai. Aš kai kuriose bylose būčiau prieš vaizdo įrašą. Bylose, kur nori daugiau sužinoti, kad papasakotų, tada ne. O kur koks smurtas artimoj aplinkoj – tai prašau.“

Interviu su tyrėju Nr. 3: „Neprieštaraučiau, manau įrašas netgi padėtų tyrėjams, kai būna nepagrįsti skundai.“

Interviu su tyrėju Nr. 4: „Sveikintinas dalykas. Iš praktinės pusės – visi procesualistai bijo kamerų. Kitas variantas, kad kai darai apklausą, formuojį apklausą protokole, išdėstai pagrindinius dalykus. Kai pati apklausa vyksta, aiškinamasi smulkmenas ir pan. Matyt, tyrėjams reikėtų susigyventi, kad tai ne jų darbas sekamas ir tas filmavimas nėra toks baisus dalykas. Ir tada teismuose būtų lengviau. Kad ir teikia skundą, yra apsisaugojimas, nes darytas vaizdo įrašas ir matyti, kad dalyvavo ir advokatas, ir įstatyminis atstovas. Nes anksčiau labai būdavo – kad tyrėja darė spaudimą, nors įtariamasis du metrai be galvos, o tyrėja visai mažytė. Tik tyrėjai labai bijo tų kamerų.“

Interviu su tyrėju Nr. 5: „Aš skaitau, kad nereikia. Pats tyrėjas įsitempia, apklausiamasis įsitempia. Dažniausiai būna šnekamąja kalba pasakoma, tada visai kitaip formaliai perfrazuojama ir surašoma. Ne paslaptis, kitą kartą tenka ir priminti buvusias aplinkybes tam, kad po to nereikėtų be reikalo važiuoti, parodymų patikrinimą daryti, parodymus atpažinti ar dar kažką. Užvedi ant kelio tą žmogų ir jisai nuosekliai gražiai papasakoja. Filmavimas didelės naudos, mano nuomone, neatnešė ir neatneš. Niekas nesilaiko šimtu procentų tų tokių puikių taisyklių, kas surašyta vadovėlyje. Yra interpretacijos, kaip viską daryti. Ir pas mus darbe, kai liepia filmuoti, žmogus ir susikausto, ir klaidų pridaro bereikalingų, ir kažko dar nepaklausia.“

Tyrėjų atsakymai rodo, kad dalis tyrėjų įžvelgia teigiamas tokios priemonės galimybes. Neigiami vertinimai iš esmės buvo susiję su įrašo, kaip

papildomos kontrolės priemonės ir papildomos kliūtys betarpiškam bendravimui su įtariamuoju, vertinimu. Vis dėlto, kliūtis elementas galėtų būti sumažintas vaizdo ir garso fiksavimo įrangą montuojant tokiu būdu, kad ji netrikdytų įtariamojo ir tyrėjo. Be to, įrašų duomenys galėtų tapti vertinga medžiaga siekiant vienodinti procedūrinių reikalavimų laikymąsi ir mažinant atotrūkį tarp teisinio reguliavimo ir realios praktikos.

4.9 Išvados

Esamas teisinis reguliavimas iš esmės atitinka Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą ir Direktyvoje dėl teisinės pagalbos įtvirtintus standartus. Įsigaliojus BPK pakeitimams, įtvirtinantiems būtiną gynėjo dalyvavimą, kai asmuo yra laikinai sulaikytas, turėtų nelikti situacijų, kai įtariamiesiems daromas spaudimas atsisakyti gynėjo pirmosios apklausos metu. Kartu svarbu užtikrinti, kad įtariamajam prašant būtų susisiekiama su įtariamojo nurodytu advokatu ir nebūtų trukdoma įgyvendinti teisę gintis per pasirinktą advokatą.

Pagrindinės nustatytos praktinės problemos, susijusios su veiksmingu teisės į gynėją įgyvendinimu, yra šios:

- Informavimas apie teisę turėti gynėją ir apie gynėjo atsisakymo pasekmes dažnai yra formalus ir gali būti vertinamas kaip įtariamojo paskatinimas atsisakyti gynėjo dalyvavimo pirmojoje apklausoje.
- Ne visada susisiekiama su įtariamojo nurodytu advokatu.
- Daugelio VGTP gynėjų teikiamų paslaugų kokybė yra nepatenkinama: gynėjų vaidmuo apklausose yra visiškai pasyvus ir nenaudingas įtariamajam, kartais tas pats advokatas vienu metu dalyvauja dviejose apklausose. Tai neužtikrina realaus įtariamojo gynybos interesų atstovavimo ir kompromituoja teisę į gynybą bei pasitikėjimą baudžiamojo proceso teisingumu.
- Sulaikytiems įtariamiesiems dažnai nesuteikiama galimybė apie sulaikymą tiesiogiai informuoti šeimos narį arba artimą giminaitį.

5. TYRIMO IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

5.1 Išvados

Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas atitinka pagrindinius ES direktyvose įtvirtintus įtariamųjų procesinių teisių standartus. Pamatinių procesinių teisių baudžiamajame procese garantijos kyla iš Konstitucijos ir yra detalizuotos BPK nuostatose, kurios nuolat tobulinamos atsižvelgiant į ES teisės reikalavimus. Įtariamiesiems ir kaltinamiesiems įstatymo lygiu garantuota teisė į vertimą žodžiu ir raštu, prireikus apimanti ir bendravimo su gynėju vertimą. Visiems įtariamiesiems turi būti suteikta informacija apie jų procesines teises, įskaitant galimybę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. BPK numatytas aktyvus gynėjo vaidmuo, apimantis ne tik teisę, bet ir pareigą pasitelkti visas teisėtas gynybos priemones. Sulaikytiems įtariamiesiems numatyta teisė apie sulaikymą informuoti artimą asmenį, taip pat patiems susisiekti su šiuo asmeniu.

Kai kuriais aspektais Lietuvoje įtvirtintas netgi aukštesnis nei ES direktyvoje reikalaujamas minimalus procesinių teisių užtikrinimo standartas: esminių bylos dokumentų vertimas turi būti atliekamas raštu, pranešimas apie teises turi būti įteikiamas visiems įtariamiesiems, nėra numatyta jokių teisės turėti gynėją ribojimų.

Tyrimo metu atliktas apklausų stebėjimas ir interviu su baudžiamojo proceso specialistais atskleidė tam tikras gerąsias praktikas ir problemas, kylančias praktikoje užtikrinant įtariamųjų teises. Šiuo aspektu reikia atsižvelgti į tai, kad tyrimo imtis buvo ribota – stebėtos 54 apklausos ir tik Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato padalinuose, tad turima informacija nėra pakankama tiksliai įvertinti identifikuotų problemų mastą ir paplitimą. Vis dėlto, surinkti duomenys atskleidžia problemines tendencijas ir sritis, kurios nusipelno dėmesio.

Stebėtos apklausos, interviu su advokatais ir tyrėjais parodė, kad praktikoje paprastai nekyla esminių problemų užtikrinant, kad įtariamasis galėtų duoti paaiškinimus gimtąja kalba ar kalba, kurią supranta. Vertimo žodžiu užtikrinimo ar vertimo kokybės problemos dažnesnės prireikus vertimo į Lietuvoje rečiau vartojamas kalbas ar verčiant sudėtingesnes teises formuluotes. Įtariamieji supažindinami su įtarimu, stebėtos apklausose dauguma įtariamųjų buvo informuoti apie teisę neduoti parodymų.

Vis dėlto, dalis teisių praktikoje kartais gali tapti daugiau teorinės, nei veiksmingos.

Įtariamiesiems įteikiamas pranešimas apie teises (Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas) surašytas ilgais, sudėtingais sakiniais, atkartojant BPK nuostatas, su nukreipimais į BPK ar kituose įstatymuose nustatytą tvarką. Stebėtos apklausose tyrėjai tik pavieniais atvejais suteikė papildomus paaiškinimus apie procesinių teisių turinį, nebent išvardindavo pagrindines teises žodžiu. Pranešimas apie teises prieš apklausą paprastai įteikiamas kartu su keliais kitais procesiniais dokumentais, kuriuos įtariamasis turi pasirašyti. Tai lemia, kad įtariamųjų informavimas apie teises dažnu atveju tampa formalumu, turinčiu nedaug realios praktinės reikšmės. Suprantamesnė pranešimo apie teises versija įteikiama tik asmenims, kurių atžvilgiu išduotas Europos arešto orderis.

Stebėtos apklausos atskleidė, kad gynėjo atsisakymas ne visais atvejais gali būti laikomas visiškai savanorišku. Nesant pagrindų būtinam gynėjo dalyvavimui, informacija apie teisę turėti gynėją buvo suteikiama itin lakoniškai, galimybę turėti gynėją pristatant kaip neesminį formalumą ir pabrėžiant, kad už advokato dalyvavimą reikės susimokėti. BPK numatyta pareiga išaiškinti teisės turėti gynėją atsisakymo pasekmes taip pat dažnai vykdyta netinkamai, apsiribojant patikinimu, kad advokatą bus galima pasikviesti vėliau. Toks informavimo apie gynėjo atsisakymo pasekmes būdas, ypač kai įtariamąjį pakartotinai klausiamo, ar tikrai reikia gynėjo ir primenama, kad dėl gynėjo kvietimo sulaikymas truks ilgiau, gali būti vertinamas kaip spaudimas, skatinantis įtariamąjį atsisakyti gynėjo.

Nors BPK įtvirtintas platus sąrašas atvejų, kai gynėjo dalyvavimas byloje yra privalomas, taip pat praktikoje tyrėjai plačiai naudojami diskrecija gynėjo dalyvavimą pripažinti būtinu, tyrimo metu surinkti duomenys atskleidė iš esmės formalų VGTP gynėjų vaidmenį procese. Stebėtos apklausose dalies šių gynėjų vaidmuo apsiribojo fiziniu buvimu apklausos kambaryje arba buvo pasyvus. Tik vienu stebėtu atveju VGTP gynėjas paprašė galimybės pasitarti su įtariamuoju prieš apklausą be pašalinių asmenų. Trimis stebėtais atvejais gynėjas paraleliai dalyvavo dviejose apklausose. Pastebėjimus dėl prastos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose kokybės išsakė ir kalbintos tyrėjos bei privačiai praktikuojantys advokatai.

Atvejai, kai gynėjas apklausoje dalyvauja tik formaliai, ar dalyvauja tik dalyje apklausos, pažeidžia įtariamąjį teisę į veiksmingą teisinę gynybą, nes ne tik nesuteikiama pagalba įtariamajam, bet ir apsunkinama įtariamąjį padėtis. Pavyzdžiui, apklausos protokole užfiksuotas gynėjo dalyvavimo faktas gali apsunkinti įtariamąjį galimybę vėliau įrodyti buvus procesinių teisių pažeidimus. Be to, žinodami apie formalų VGTP gynėjų požiūrį į įtariamąjį interesų atstovavimą, tyrėjai gali vengti į sulaikyto įtariamąjį apklausą kviešti jo nurodytą advokatą. Atsižvelgiant į tai, kad teisinė pagalba teikiama asmenims, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių yra labiau pažeidžiami, netinkama dalies

VGTP advokatų teikiamų paslaugų kokybė gali atspindėti sisteminę problemą, menkinančią pasitikėjimą advokatais, teisine pagalba ir baudžiamojo proceso teisingumu apskritai.

Vykdam tyrimą taip pat išaiškėjo procesinių teisių įgyvendinimo problemos, nulemtos aiškių procedūrų stokos ar aplaidaus požiūrio į BPK įtvirtintų reikalavimų laikymąsi.

Stebėtos sulaikytų įtariamųjų apklausos parodė, kad tyrėjai laikosi skirtingos taktikos dėl apklausos eigos. Įtariamiesiems ne visada sudaroma galimybė susipažinti su procesinėmis teisėmis, kartais pranešimas apie teises sulaikytam įtariamajam įteikiamas apklausos pabaigoje arba visai neįteikiamas. Kai kurie tyrėjai pasiteirauja, ar įtariamasis sutinka duoti parodymus, kiti šios galimybės nenurodo. Interviu su tyrėjomis taip pat atskleidė, kad kartais pranešimas apie įtarimą įteikiamas tik to pageidaujantiems įtariamiesiems.

Nesant aiškiai sureguliuotos sulaikyto asmens teisės informuoti apie sulaikymą artimą asmenį ir su juo susisiekti tvarkos, praktikoje ši BPK įtvirtinta teisė užtikrinama tik dalinai. Interviu su policijos tyrėjomis atskleidė, kad įtariamajam pageidaujant, policijos pareigūnai visada praneša jo artimiesiems apie sulaikymą. Tačiau nėra vieningos praktikos dėl to, ar sulaikytajam turėtų būti leidžiama pačiam susisiekti su trečiuoju asmeniu. Dvi tyrėjos nurodė, kad tokia galimybė nėra suteikiama, trys tyrėjos teigė tokią galimybę užtikrinančios.

Kvalifikuotų vertėjų, galinčių teikti aukštos kokybės vertimą baudžiamajame procese, stoka ir vertėjų registro nebuvimas lemia pasitaikančius sunkumus užtikrinant vertimo kokybę ar organizuojant vertimą į rečiau vartojamas kalbas.

Kita vertus, stebėjimų metu buvo fiksuoti ir tyrėjų taikyti gerosios praktikos pavyzdžiai. Tokiu pavyzdžiu gali būti laikomas pasiūlymas įtariamajam užduoti klausimus po to, kai įteikiamas pranešimas apie teises ir sudaroma galimybė su juo susipažinti, taip padidinant tikimybę, kad įtariamajam bus aiškus pranešimo turinys. Taip pat pasiteiravimas apie medicininės pagalbos poreikį, kai įtariamasis turi sveikatos sutrikimų. Gera praktika yra ir tai, kad dalis tyrėjų, prieš užduodami įtariamiesiems klausimus apie įvykio aplinkybes, aiškiai informavo įtariamuosius apie jų teisę neduoti parodymų.

Kai kurie tyrėjai stebėtose apklausose įtariamajam sudarė galimybę neskuabant susipažinti su pranešimu apie įtarimą bei pasiūlė klausti, jei kas nors neaišku, taip pat pasiūlė gynėjui prieš apklausą pasitarti su įtariamuoju be pašalinių asmenų. Šie pavyzdžiai, rodantys profesionalų tyrėjų požiūrį į procesines įtariamojo teises, turėtų būti skatinami ir tapti įprastos profesinės praktikos dalimi.

6.2. Rekomendacijos

1. Atnaujinti įtariamiesiems įteikiamą pranešimą apie teises, jame paprasta kalba pateikiant esminę informaciją ir pabrėžiant, kad įtariamieji turi teisę prašyti pareigūnų papildomos informacijos ir paaiškinimų. Siūlome atsižvelgti į Žmogaus teisių stebėjimo instituto tuo tikslu parengtą alternatyvų pranešimo tekstą.
2. BPK įtvirtinti reikalavimą, kad įtariamojo apklausos metu būtų daromas garso ir vaizdo įrašas. Įrašas taptų vertingu informacijos šaltiniu nagrinėjant ginčus dėl to, ar ikiteisminio tyrimo metu nebuvo pažeistos įtariamojo procesinės teisės.
3. Priimti poįstatyminio lygmens aktus ir imtis organizacinių priemonių, siekiant suvienodinti pareigūnų praktiką:
  - a. Parengti vieningą apklausos vykdymo protokolą, nustatant, kada ir kaip įtariamiesiems turi būti suteikta informacija apie jų procesines teises, galimybę turėti savo pasirinktą arba valstybės skirtą advokatą, kokie dokumentai turi būti įteikti ir kada tai turi būti padaryta.
  - b. Numatyti, kad pareigūnai, pildantys įtariamojo laikino sulaikymo protokolą, turėtų pasiteirauti sulaikytojo, ar jis pageidauja konkretaus advokato. Pageidaujamo advokato duomenys turėtų būti fiksuojami laikino sulaikymo protokole, kad bylos medžiagą gavęs tyrėjas galėtų susiekti su advokatu jau planuodamas apklausą. Atitinkamai, turėtų būti pakoreguota įtariamojo laikino sulaikymo protokolo forma.
  - c. Nustatyti aiškiai sulaikyto asmens teisės apie sulaikymą informuoti artimą asmenį ir/ar susisiekti su šiuo asmeniu įgyvendinimo tvarką, numatant galimybę sulaikytajam prašymą informuoti ar susiekti su artimu asmeniu pateikti ne tik tada, kai pildomas laikino sulaikymo protokolas, bet ir vėliau; nustatyti galimybės tiesiogiai pabendrauti su artimu asmeniu įgyvendinimo tvarką.
4. Imtis priemonių, skirtų gerinti vertimo ir teisinės pagalbos kokybę:
  - a. Sukurti nepriklausomų, tinkamą kvalifikaciją įgijusių vertėjų žodžiu ir raštu registrą.
  - b. Iširti priežastis, lemiančias prastą teisinės pagalbos paslaugų kokybę, ir gautų duomenų pagrindu suformuluoti galimus sprendimus, nukreiptus į advokatams patrauklesnės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos kūrimą ir veiksmingą paslaugų kokybės priežiūrą.

APKLAUSŲ KAMBARYJE: ĮTARIAMŲJŲ PROCESINĖS TEISĖS LIETUVOJE

Tyrimo ataskaita

Parengė ir redagavo dr. Erika Leonaitė
Maketavo Mindaugas Ratkus

Tiražas 150 egz.
Išleido leidykla „Artis Esse“
A. Goštauto g. 8-340A, LT-01108 Vilnius
www.artisesse.lt